

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

PROBLEMATIKA MORFOLOGIE VE VYBRANÝCH POPULARIZAČNÍCH

PŘÍRUČKÁCH O ČESKÉM JAZYKU

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Lucie Zikmundová

Učitelství pro 2. stupeň ZŠ, obor český jazyk - dějepis

Vedoucí práce: doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 26. června 2021

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu doc. PhDr. Milanu Hrdličkovi, CSc. za jeho vstřícný přístup, ochotu a odborné vedení této práce.

OBSAH

1	Úvod.....	6
2	Český národní jazyk.....	7
2.1	Spisovná čeština.....	7
2.2	Nespisovná čeština.....	9
2.3	Otázka pospisovnění kolokviálních prostředků.....	10
2.4	Bezpříznakové a příznakové jazykové prostředky – variantnost, synonymie.....	11
3	Problematika funkčních stylů, vymezení odborného funkčního stylu a stylu populárně naučného.....	14
3.1	Vymezení stylu (slohu).....	14
3.2	Funkční styly.....	14
3.2.1	Diferenciace funkčních stylů, styl vyšší a nižší.....	15
3.2.2	Funkční styly a spisovný jazyk.....	16
3.3	Vymezení odborného funkčního stylu.....	16
3.3.1	Styl vědecký.....	17
3.3.2	Styl populárně naučný (popularizační).....	18
3.3.3	Žánry z oblasti populárně naučné.....	19
3.3.4	K charakteristice komunikátů popularizujících český jazyk.....	20
3.3.4.1	Jazykové koutky.....	20
3.3.4.2	Popularizační příručky o češtině.....	21
4	Praktická část – analýza vybraných popularizačních příruček o českém jazyce se zaměřením na jevy z oblasti morfolgie.....	23
4.1	Vysvětlení volby vybraných popularizačních příruček.....	23
4.2	Petr Sgall, Jarmila Panevová – Jak psát a jak nepsat česky (2004).....	24
4.2.1	Problematika morfolgie.....	26
4.2.2	Shrnutí.....	29
4.3	Jaroslav Pech – Schůzky s češtinou (2007).....	30
4.3.1	Problematika morfolgie.....	32
4.3.2	Shrnutí.....	36
4.4	Lumír Klimeš – Výběr z jazykových koutků (2007).....	37
4.4.1	Problematika morfolgie.....	38
4.4.2	Shrnutí.....	41
4.5	Jaroslava Hlavsová - Čeština na každý den: 365 slov, v nichž se často chybuje (2007).....	42
4.5.1	Problematika morfolgie.....	43
4.5.2	Shrnutí.....	47
4.6	Markéta Pravdová a kol. - Jsme v češtině doma? (2012).....	48
4.6.1	Problematika morfolgie.....	49
4.6.2	Shrnutí.....	51
4.7	Vyhodnocení dat získaných podrobnou analýzou.....	52

5	Závěr.....	55
6	Resumé.....	56
7	Literatura.....	58

1 ÚVOD

Jazyk je pro každý národ jedním z nejcennějších kulturních dědictví po předcích. Každý řečník by tak měl k němu přistupovat, především pokud se jedná o jeho mateřtinu - jazyk, který se spontánně učil od narození a své znalosti prohluboval, a jazyk, kterým denně komunikuje (ať už se jedná o psanou či mluvenou podobu, projev veřejný či soukromý). Díky jazyku, v našem případě češtině, můžeme vyjadřovat své myšlenky, pocity... Proto bychom se měli vyjadřovat co nejlépe (nejvhodněji vzhledem ke komunikační situaci) a nejpřesněji, aby bylo naše sdělení pro komunikačního partnera jasné a srozumitelné.

Vysoké nároky na způsob našeho vyjadřování jsou kladeny především v případě oficiálních, veřejných projevů. Dle normy se v takových promluvách očekává reprezentativní útvar našeho jazyka – spisovná (kodifikovaná) čeština. Čeština je však velmi pestrá a má mnoho podob. Problém nastává v případě, kdy ve veřejných komunikátech nedodržíme „předepsanou“ spisovnou normu a použijeme jiné, nevhodné jazykové prostředky.

Znalosti o češtině získáváme primárně ve škole. Dále si je můžeme doplnit prostřednictvím odborné literatury, nebo pomocí různých popularizačních textů. Právě za účelem zprostředkovat poznání o jazyce co nejjednodušeji a nejsrozumitelněji (zejména) pro širší veřejnost vzniká řada populárně naučných publikací, novinových a časopiseckých článků, vzdělávacích pořadů či videí.

V teoretické části této diplomové práce vysvětlujeme původ „chyb“ v našem vyjadřování – popisujeme stratifikaci českého národního jazyka, vysvětlujeme problematiku jazykové normy a kodifikace, variantnost a synonymii jazykových prostředků. Teoretická část poté pokračuje vymezením komunikátů populárně naučného funkčního stylu a definováním kritérií, podle kterých můžeme kategorizovat popularizační příručky o češtině.

Předmětem praktické části je sledovat ve vybraných popularizačních příručkách výklady z oblasti morfologie. Publikace jsou nejprve představené jako celek – stručně komentujeme jejich formu a obsah. Součástí analýzy výkladů morfologických jevů jsou citace, které by měly čtenáři sloužit k vytvoření lepší představy o pojetí výkladu v dané publikaci. Dále mohou také být prostředkem porovnání výkladů o stejném jazykovém jevu. Data získaná podrobnou analýzou jsou v závěru vyhodnocena.

2 ČESKÝ NÁRODNÍ JAZYK

Jazyk je základním prostředkem lidského dorozumívání. Jedná se o relativně stabilní systém uložený ve vědomí celého jazykového společenství. Takový ustálený systém je výsledkem několikasetleté kulturní a jazykověregulační praxe a neustále se částečně proměňuje, vyvíjí. Tato proměna, která se týká každého národního jazyka, souvisí s řečí, tj. užíváním (jazykového) systému v každodenní komunikaci.

Komunikace, vzájemné sdělování informací, má mnoho podob. Podmínkou úspěšné komunikace je společný komunikační kód účastníků komunikace. Podle komunikačního kódu, prostředku komunikace, rozlišujeme komunikaci verbální, neverbální a smíšenou. Základním kódem verbální komunikace je jazyk, jehož realizace může být v podobě psané (tj. prostřednictvím grafických prostředků) či mluvené (tj. prostřednictvím zvukových prostředků).¹

Český národní jazyk je mnohohvrstevnatý útvar, nemá pouze jednu podobu. Krčmová (2005, s. 1) to vysvětluje takto: „*Současná čeština jako národní jazyk Čechů je souborem nejrůznějších forem existence češtiny, rozrůzněných funkčně, sociálně, teritoriálně, rozdílně využívaných v různých typech komunikačních situací.*“ Rozlišujeme několik variet českého jazyka. Každé z nich je pak přisouzena sféra a typ komunikace, tj. veřejnost – soukromost, psanost – mluvenost. Spisovná a nespisovná čeština jsou dvě základní množiny stratifikace našeho národního jazyka.

2.1 SPISOVNÁ ČEŠTINA

Spisovná čeština má národně reprezentativní funkci, je prostředkem celospolečenské komunikace. Spisovné jazykové prostředky můžeme charakterizovat jako oficiální, reprezentativní a prestižní. Užívají se ve formálních, veřejných, většinou psaných promluvách. Jejich užívání se předpokládá ve státních hromadně sdělovacích prostředcích, státní správě (úředních komunikátech), odborné sféře, školství aj.

Spisovné jazykové prostředky jsou zachyceny v jazykových příručkách. Jedná se o tzv. kodifikaci. Kodifikace vychází z jazykové normy, tj. souboru pravidelně užívaných jazykových prostředků. Jazykovou normu má každý jazyk a každý jeho útvar. V případě českého jazyka je kodifikována (uzákoněna v jazykových příručkách) norma spisovné češtiny. Ke změnám v kodifikaci dochází na základě vývoje (spisovné) normy – kodifikace reflektuje změny a je tedy jasné, že je vzhledem k vývoji normy opožděná. „*Norma se vyvíjí*

---

¹ O komunikačním kódu podrobněji Čechová a kol., 2008, s. 82.

stále a nepřetržitě, kdežto kodifikace nemůže zachycovat vývojové změny jinak než po etapách, staticky; proto rozpory mezi normou a kodifikací pozvolna narůstají...“ (Kraus in: *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002), řešením jsou dílčí změny a úpravy kodifikace.

Autoři oficiálních, veřejných textů hledají při tvorbě svých komunikátů k dodržení „předepsané“ jazykové správnosti oporu v kodifikačních příručkách jako jsou slovníky, mluvnice, pravidla pravopisu a výslovnosti.² Kodifikovaná čeština je také tzv. jazykovým standardem.

Důležité pojmy, které je třeba v souvislosti s touto problematikou vysvětlit, jsou komunikační norma a jazyková norma. Komunikační normou rozumíme verbální a neverbální prostředky komunikace, jež jsou adekvátní k dané komunikační situaci. Jedná se o „*pravidla, zásady, principy, podle nichž intuitivně volíme takové jazykové i nejazykové prostředky, které považujeme v dané situaci za vhodné, přiměřené, popřípadě žádoucí či správné*“ (Bachmannová a kol., 2002, s. 289).

Jazyková norma je součástí komunikační normy, jedná se o soubor jazykových prostředků, které jsou obecně vnímané jako závazné a které (poučený) mluvčí respektuje. Komunikační norma se neustále částečně proměňuje, v posledních letech je stále patrnější tendence k rozvolňování pravidel, což vychází z celospolečenské transformace. Stále více je kladen důraz na uvolněnost, spontánnost a neformálnost, což se projevuje celkově v chování a potažmo i ve vyjadřování. Rozvolnění komunikační normy vede k rozvolnění jazykové normy. Svobodová a kol. (2010, s. 9) komentují tento proces tak, že komunikační trendy, které jsou stále v pohybu, se mění a posouvají nejen z pohledu aktivních mluvčích, ale i z pohledu recipientů a veřejnosti vůbec. Mluvčí poté nejsou motivováni k tomu, aby realizovali své projevy ve spisovné (kodifikované) češtině, přičemž „*Tak jako národnímu jazyku nelze nařídit, aby ustal ve vývoji, ani jeho uživatelům nelze vnutit postoje k jazykové podobě komunikace v různém prostředí a situacích. Z tohoto pohledu není definitivní žádná deskripce (popis stavu) a všeplatná žádná preskripce (ve smyslu pravidel stanovených v kodifikačních příručkách).*“

Na spisovnou češtinu lze nahlížet ze dvou různých hledisek. Někteří lingvisté považují za spisovnou češtinu pouze její kodifikovanou podobu, naproti tomu někteří prosazují širší a novější pohled na tuto problematiku a hovoří o tzv. spisovné (standardní, neutrální) normě. Hovoříme o nich jako o stoupencích tzv. minimální intervence, jelikož vyžadují oslabení jazykové regulace. „*První přístup, v němž se vychází z bezvýhradného*

---

² O kodifikaci podrobněji Chloupek a kol., 1991, s. 48.

respektování kodifikace bez ohledu na stav spisovné normy, skutečně ústí až v nežádoucí preskripci. Naproti tomu druhý, širší pohled na spisovnou češtinu zvýrazňuje roli spisovné normy a nosných odchylek od platné kodifikace, které se většinou prosazují v úzu a přestávají nést příznak nežádoucí aktualizace. Problematičnost obou přístupů (prizma kodifikace na straně jedné a prizma spisovné normy na straně druhé) lze spatřovat v příliš striktním, netolerantním ohraničení prvního kritéria kodifikačního (protože to pak neodpovídá skutečné jazykové realitě, která je už vnímána jako náležitá navzdory tomu, že obsahuje různé „nosné chyby“), a naopak v příliš volném, proměnlivém ohraničení/nehrazení druhého kritéria noremního, u něhož není jasné, zda a jak by se lišilo od tradičního pojetí tzv. hovorové češtiny. U noremního/standardního pojetí tedy postrádáme jeho vymezení v takové míře, aby mohlo být pokládáno za směrodatné...“ (Svobodová, 2010, s. 29 – 30).

„Existence volnějších norem a zvýšené tolerantnosti se projevuje ve spisovné češtině tak, že se udržuje, dokonce významně narůstá variantnost jevů vnímaných jako náležité (resp. spisovné), které paralelně fungují vedle sebe. Někdy se aktuálně v českém prostředí už ztrácí povědomí o tom, co je skutečně kodifikováno a co se pouze pokládá za noremní, a to s ohledem na poměrně liknavou „klasickou“ kodifikaci a pomalé vydávání nových kodifikačních příruček.“ (Svobodová, 2010, s. 30) S narůstající shovívavostí mluvčích i příjemců roste nejistota některých uživatelů jazyka, jak se k takové volnosti stavět. V takovém případě je nejjednodušší vycházet z platné kodifikace, popřípadě z analogických jevů.

Hovorová čeština, druhá forma (útvary) z oblasti spisovné, představuje mluvenou podobu spisovné češtiny. Užívá se v běžných, neformálních komunikačních situacích - tj. nejsou pro ni typické prostředky knižní, výrazy vysokého stylu, ani výrazy vulgární. Typické pro hovorovou češtinu je zkracování, např. *zas* (oproti neutrálnímu *zase*) či *miň* (oproti neutrálnímu *méně*), vztažné zájmeno *co* (varianta neutrálního *který*) či hláskově rozdílná varianta *jí* ve 4. pádu (naproti spisovné/neutrální *ji*).³

2.2 NESPISOVNÁ ČEŠTINA

Mezi nespisovné útvary českého jazyka řadíme obecnou češtinu a dialekty, které se spojují do větších celků – interdialektů. Jedná se o diferenciaci regionální. Obecná čeština

---

³ Štícha a kol, 2013, s. 27.

byla původně jakýmsi nářečím ve středních Čechách (okolí Prahy).⁴ Díky médiím s celorepublikovým dosahem (jež sídlí převážně v Praze) rozumí těmto jazykovým prostředkům téměř všichni a obecná čeština se stala (v neregionálním smyslu) poloveřejným útvarem, častým v mluvené komunikaci.

Pro obecnou češtinu jsou příznačné zejm. morfologické a hláskové změny (varianty). Z morfologických jevů jmenujme například koncovku *-ej* u tvrdých adjektiv (*mladej, dobrej*) či u některých sloves (*seděj* místo spisovného *sedí*), koncovku *-ý* u příslovci (*dobrý* místo neutrálního *dobří* a *dobré*), koncovku *-ama* u substantiv, u nichž se nejedná o pozůstatek duálu (*ženama, stromama*), vypuštění *-l* v přičestí činném (*upad* místo neutrálního *upadl*).⁵

Oproti obecné češtině jsou různá nářečí v okrajových částech republiky izolovaná a neexpandují do dalších oblastí. Tyto regionální odlišnosti v jazyce souvisí s historií. Dialekty se uplatňují v komunikaci soukromé a mluvené.

K nespisovné vrstvě řadíme i tzv. poloútvary češtiny. Jedná se o sociolekty: argot (mluvu společenské spodiny) a slang (mluvu profesních a zájmových skupin). Východiskem tohoto rozvrstvení českého jazyka je sociální stratifikace jeho uživatelů. Jedná se o poloútvary, jelikož mají svá specifika pouze v oblasti lexikální, slovotvorné a frazeologické (Čechová a kol., 2008, s. 59).

Běžná mluva (označována někdy jako běžně mluvená čeština) stojí mimo stratifikaci češtiny na oblast spisovnou a nespisovnou. V běžné denní komunikaci totiž dochází k míšení útvarů a poloútvary češtiny, kombinaci spisovných a nespisovných jazykových prostředků. Někteří lingvisté odlišují i mluvu městskou. Obě tyto podoby národního jazyka se užívají v nepřipravené, soukromé komunikaci. Setkat se s nimi můžeme převážně v mluvené podobě.

2.3 OTÁZKA POSPISOVNĚNÍ KOLOKVIÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ

Prostředky z obou oblastí (spisovné a nespisovné) lze zanést na osu zobrazenou níže. Lépe si poté představíme pohyb/posun těchto prostředků. Například prostředky spisovné hovorové pocházejí z oblasti nespisovné, tj. prostředky obecněčeské, profesní mluvy či slangu se stávají spisovnými hovorovými prostředky. Některé hovorové prostředky se na ose

---

⁴ Obecně české výrazy (z historického hlediska) také souvisí s tím, že Praha byla hlavním městem českých zemí. Pražské písemnosti byly vzorem pro řadu dalších, obdobných komunikátů. Některé písemnosti (např. cechovní statuta) se doslovně opisovaly dle pražského vzoru.

⁵ Štícha a kol, 2013, s. 26.

„posouvají“ a stávají se neutrálními a původní spisovné neutrální prostředky nabývají nádechu knižnosti. Tento pohyb na ose je oboustranný a úzce souvisí s řečovou praxí – jazykovým územ a normou. (Čechová a kol., 2011, s. 23)

NESPISOVNÉ PROSTŘEDKY

SPISOVNÉ

argotické slangové a profesní nářeční obecněčeské hovorové neutrální knižní

Na této pomyslné ose se pohybují samozřejmě i prostředky morfologické. Jejich vývoj (změny, posuny) souvisí se změnou v dalších gramatických rovinách jazykového systému (tj. s hláskovými změnami a rozvojem syntaktických prostředků). Podle Adama (2015, s. 94) „*Formálněmorfologické změny nastávají zejména na periferii systému, frekventovaná slova si svou flexi podržují i tehdy, je-li nepravdělná. Některé obecné změny probíhají dlouhodobě, po staletí: lze např. říci, že se stále přebudovává kmenový systém deklinace substantiv na rodový, staletý je např. přechod mezi vzory „píseň“ a „kost“.*“

Důvodů vývoje flexe je několik. Adam (2015, s. 94 – 96) uvádí, že v posledních letech je to především jazyková ekonomie, unifikace všech tvarů se stejnou funkcí či vliv cizích jazyků. To vše se v běžné mluvě (řečové praxi) projevuje například tendencemi ke zjednodušování skloňování, často i absencí skloňování (užíváním základního nominativního tvaru).

2.4 BEZPŘÍZNAKOVÉ A PŘÍZNAKOVÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY – VARIANTNOST, SYNONYMIE

Neutrální jazykové prostředky (neboli nepříznakové, bezpříznakové) jsou ty prostředky, které jsou v centru slovní zásoby. Nepociťujeme v nich žádné zbarvení, zvláštnost. Vyskytují se v různých stylových oblastech. Mají objektivní, nezaujatý charakter. To, že představují jádro (centrum) slovní zásoby, je dáno i vysokou četností jejich výskytu.

Stylově příznakové výrazy jsou různým způsobem ozvláštněné prostředky neutrální. Čechová a kol. (2008, s. 40) definuje stylový příznak jako inherentní a relativně stálý soubor s určitou slohovou charakteristikou, která se však v průběhu vývoje mění tak, jak uživatelé narušují vžitý úzus, přijatou normu. Rozlišujeme příznak regionální, sociální, dobový, slohový (stylový) a expresivní.⁶ Pokud existují vedle sebe rovnocenné (v širším slova smyslu synonymní) jazykové prostředky, tj. bezpříznakové a příznakové či lišící se stylovým

⁶ O rozvrstvení slovní zásoby podrobněji Hauser (1986, s. 18 – 58).

příznakem, hovoříme o tzv. variantách. Každé slovo má stylovou hodnotu – buď je neutrální, nebo příznakové (např. *pořád – furt, zase – zas, který – co, méně – míň*).

Variantní prostředky (v širším slova smyslu synonyma) mohou být rovnocenné, nebo konkurenční. V případě rovnocenných variantních prostředků nedochází k žádnému slohovému rozdílu. Naopak je tomu u konkurenčních variantních prostředků (tzv. konkurentů) – rozdíly (příznak) rozlišujeme například dle časové platnosti na ose archaismy - neologismy (poté mluvíme o dobovém příznaku) či dle stylové platnosti na ose hovorovost - neutrálnost - knižnost (v tomto případě se jedná o příznak stylový). Takové odlišení souvisí s frekvencí daných konkurenčních variant v řečové praxi. Dle četnosti výskytu jednotlivých variant dochází k pohybům od jednoho pólu ke druhém. (Čechová a kol., 2008, s. 39 – 42)

Původně nespisovné či hovorové prostředky stále častěji pronikají do oficiálních (veřejných, stylově vyšších) projevů. Posouvá se tak hranice spisovnosti. I když v mluvené komunikaci spisovná (standardní) čeština ustupuje, je stále vyžadována v oficiálních komunikaci psané a očekávána i ve veřejných mluvených projevech. Mnoho jazykových prostředků náležících původně k útvarům a poloútvaram českého jazyka je dnes řazeno do vrstvy spisovné hovorové. Jazykové prostředky pak ztrácejí svůj příznak a stávají se neutrálními. Jasně hranice mezi varietami češtiny jsou potírány.

Současná kodifikace připouští variantní podobu spisovné češtiny. Autor veřejného, oficiálního komunikátu si tak vzhledem k záměru své promluvy a komunikační situaci vybírá z různých (spisovných) variant. Problém tedy často nastává, použije-li v oficiálním, veřejném projevu prostředek jiný než spisovný kodifikovaný/normovaný. Samozřejmě to závisí na dalších okolnostech týkajících se konkrétní komunikační situace.

V případě morfologie hovoříme o tzv. homomorfii a polymorfii. Homomorfie je tvarová homonymie, tzn. že 1 tvar obsazuje více pozic (například u deklinačního typu *stavení* je homomorfie velmi výrazná a u nesklonných jmen je absolutní). Jako polymorfie se označuje tvarová synonymie, tzn. že jedna pozice je obsazovaná více tvary a mluvčí (autor komunikátu) má na výběr z více variant. Podle počtu hovoříme o tzv. dubletnosti, tripletnosti či kvadrupletnosti... Například v 6. pádě vzoru *hrad* kodifikace připouští dva tvary: *hradu, hradě*, kodifikované jsou i obě varianty slovesa *moc* v 1. osobě singuláru: *mohu, můžu*. (Adam, 2015, s. 12)

Variantní morfologické prostředky vyjadřují tutéž gramatickou funkci (či komplex funkcí). Mohou být rovnocenné, nebo se lišit jinak než mluvnický - a to územně (regionálně), stylově, sémanticky nebo dle frekvence užívání. U sémantického rozlišení uveďme například tvary 1. a 4. pádu *manželé, manžele – manželové, manžely*. První dvojice tvarů označuje pár,

zatímco druhá mužské jedince. K sémantickému rozlišení variant lze řadit i rozlišení dané větňčlenskou funkcí – např. *stalo se to na jaře – záleží to na jaru*. Z regionálních variant morfologických prostředků, které můžeme zjednodušeně rozdělit hranicí Čech a Moravy, jsou kodifikovány buď obě varianty, nebo jen česká varianta, případně pouze jedna z českých variant, nebo jsou obě (v běžné mluvě užívané) považované za nespisovné a kodifikovaný tvar je odlišný. Bohatost regionálních variant můžeme sledovat na tvaru 3. osoby plurálu indikativu prézenta slovesa *nosit*: *nosí, nosej, noseji, nosijou, nosá, nosíja, nošu*. V případě slohových rozdílů mezi morfologickými variantami často mluvčí (autor komunikátu) spoléhá na svůj jazykový cit a rozlišuje prostředky slohově vyšší či nižší, knižní, neutrální, hovorové a nespisovné. Poté jednotlivé varianty vyhodnotí jako více či méně vhodné vzhledem ke komunikační situaci (jazykové normě). Vzhledem k vývoji jazyka můžeme odlišit variantu starší a novější. Neplatí však, že starší vždy ustoupí vývojově mladší. Existují pak vedle sebe, nebo novější vyjde z užívání – v tomto případě mluvíme o tzv. módních záležitostech. (Adam, 2015, s. 93 – 94)

3 PROBLEMATIKA FUNKČNÍCH STYLŮ, VYMEZENÍ ODBORNÉHO FUNKČNÍHO STYLU A STYLU POPULÁRNĚ NAUČNÉHO

3.1 VYMEZENÍ STYLU (SLOHU)

Čechová a kol. (2008, s. 16) definují styl takto: „*Stylem/slohem se běžně v jazykovědě označuje určitý ráz verbálního komunikátu, zpravidla cílevědomě volený a uspořádaný tak, aby obsahem i formou vyhovoval komunikačnímu záměru autora... Slohem rozumíme jak výsledek činnosti, tj. charakter hotového komunikátu, tak stylový proces, tj. tvorbu komunikátu počínající výběrem tématu, modelu výstavby a pokračující uspořádáním dílčích složek a stylizací tvárných prvků.*“

Styl je jednotícím (integračním, sjednocujícím) a zároveň diferencujícím principem jazykových projevů. Odlišujeme tak jeden komunikát od jiných a současně ho přiřazujeme k určitému druhu komunikátů. Na stylu (výstavbě textů a volbě jazykových prostředků) se podílí tzv. styloví činitelé. Ty dělíme na dva základní typy – subjektivní a objektivní.

Styl je závislý především na autorovi projevu, tzn. na jeho vyjadřovacích schopnostech, vlastnostech či aktuální náladě. Hovoříme o tzv. individuálním autorském stylu. Každý mluvčí má svůj osobitý styl. Existuje však skupina komunikátů, ve kterých musí autor svou osobnost upozadit a dodržovat obecně platná pravidla (normy). Největší omezení jsou v oblasti odborných komunikátů.

Mezi objektivní slohotvorné činitele se řadí komunikační záměr (funkce projevu), forma projevu (mluvený nebo psaný projev), komunikační situace (místo, čas, veřejný či soukromý projev), forma kontaktu (komunikace přímá či zprostředkovaná), komunikační partner a připravenost či nepřipravenost projevu. (Čechová a kol., 2011, s. 404 – 405)

3.2 FUNKČNÍ STYLY

Každý komunikát (text, promluva) má funkci, účel, cíl. Tato skutečnost je přímým východiskem výstavby textu a jeho obsahové a formální stránky. Komunikát vzniká v kontextu určité komunikační situace, což je soubor okolností, za nichž a v nichž se komunikace odehrává. Podle komunikační situace rozlišujeme komunikáty (projevy, texty) připravené a nepřipravené.

V oblasti prostě sdělné dominují projevy nepřipravené, spontánní. To se samozřejmě odráží na jejich struktuře a volbě jazykových prostředků. Právě při nich se často užívají

příznakové výrazy a prostředky z poloútvářů a útvarů českého jazyka. Ráz těchto komunikátů je většinou soukromý, důvěrný (neoficiální).

Připravené projevy mají převážně psanou podobu. Často se jedná o projevy veřejného, oficiálního rázu. Předpokládají tak znalost jazykových norem a kodifikace spisovného jazyka, s čímž souvisí volba adekvátních jazykových prostředků, popř. výběr „vhodnější“ varianty. Vzhledem ke komunikační situaci lze však projev oživit prostřednictvím prostředků s příznakem (slohovým, dobovým, citovým). Autor projevu by si měl být vědom patřičnosti a nepatřičnosti jednotlivých jazykových prostředků a zvolit tak z variantních konkurentů (dle intuice) ten vhodnější. Volba (zdánlivě) nesourodého prostředku musí být účelně podmíněna. „*Odpovídá-li volba prostředků předpokladu a očekávání z hlediska stylu (i charakteru denotátu), mluvíme o sourodosti. Otázka sourodosti a nesourodosti se týká nejen výběru pojmenování a jejich tvarů, ale i kombinace prostředků dalších, hláskových, event. výslovnostních, slootovorných, syntagmatických a syntaktických.*“ (Čechová a kol., 2008, s. 132)

3.2.1 Diferenciace funkčních stylů, styl vyšší a nižší

Styly v první řadě dělíme na individuální (autorské, styly jednotlivých autorů) a objektivní. Objektivní styly rozlišujeme podle funkce či formy projevu. Individuální styl je podřízen stylu objektivnímu – autor respektuje principy daného stylu.

Podle funkce rozlišujeme tyto základní objektivní funkční styly:

- prostěsdělovací (běžně dorozumivací, hovorový)
- odborný
- administrativní (dříve řazen k odbornému funkčnímu stylu)
- publicistický
- umělecký
- řečnický (rétorický)

Dělení bývá v odborné literatuře ještě podrobnější – dále se vymezují tzv. sekundární funkční styly. Například styl esejistický, jenž je na pomezí stylu odborného, uměleckého a publicistického. U stylu prostěsdělovacímu se vymezuje styl konverzační, u publicistického stylu styl reklamy (Minářová, 2010, s. 43).

Z hlediska společenské prestiže dělíme styl na vyšší a nižší. K vyššímu stylu bychom jistě bezpochyby přiřadili slohové útvary stylu odborného (vědeckého) a esejistického, k nižšímu stylu slohové útvary z oblasti prostěsdělovací. Všechny oficiální projevy náležejí

do oblasti stylově vyšší. To s sebou přináší jisté požadavky na mluvčí, tím základním jsou spisovné (kodifikované/normované) jazykové prostředky. Pozorujeme však, že v takových projevech narůstá užívání jazykových prostředků z variet stojících níže než kodifikovaný jazyk.

Pro každý funkční styl jsou příznačné určité slohové útvary (žánry).

3.2.2 Funkční styly a spisovný jazyk

Existuje velké množství komunikačních situací (či komunikátů), kterým spisovnost přísluší a je v nich nadále vyžadována a od komunikačních partnerů (recipientů) očekávána. Pro projevy odborné, administrativní a publicistické je normou spisovné vyjadřování. Jedná-li se však o komunikáty mluvené, vyskytují se v nich i prostředky z dalších útvarů českého jazyka (např. prostředky obecněčeské). V oblasti prostěsdělovací nejsou mluvčí omezováni žádnými pravidly, jelikož se jedná o komunikáty neveřejné, spontánní a s důvěrně známými komunikačními partnery. Nejčastějšími prostředky v této oblasti jsou (převážně na území Čech) obecná čeština a na území Moravy, Slezska a okrajových regionů naší země místní dialekty. V uměleckém stylu, krásné literatuře, se užívají prostředky ze všech útvarů a poloútvárů národního jazyka.

V komunikační (řečové) praxi vznikají projevy, které kombinují prostředky spisovné a nespisovné, stylově vyšší a nižší. Tato kombinace je někdy zcela záměrná, jindy nezáměrná – tzn. vyplývající z neznalosti jazyka a považována tedy za chybnou.

3.3 VYMEZENÍ ODBORNÉHO FUNKČNÍHO STYLU

Primárními funkcemi komunikátů odborného stylu (někdy označovaného jako styl naučný) je funkce odborně sdělná a vzdělávací. Cílem sdělení je předat přesné, jasné a relativně úplné informace. Autoři odborných komunikátů informují o různých skutečnostech materiální i duchovní povahy. Systematizace informací a forma, kterou jsou podávány, by měly přivést čtenáře či posluchače k vytvoření přesné představy o předmětu sdělení. Důležitá je objektivita a maximální jednoznačnost obsahu sdělení. Součástí odborných projevů jsou i následné vnímatelovy myšlenkové operace. Ten by měl nabyté poznatky systematicky zařadit do svého obsahu vědomí, dále nad nimi přemýšlet, zaujmout k nim vlastní postoj a při dalším jednání je (případně) aplikovat.

Podle předpokládaného komunikačního partnera volí autoři odborných textů stupeň odbornosti, zohledňují míru recipientových znalostí a zkušeností. Takový objektivní

slohotvorný činitel zcela zásadně ovlivňuje způsob pojetí problematiky (tématu) a hloubku jejího zpracování.

Odborný funkční styl tak členíme na tyto stylové oblasti:

- vědecká (teoretická)
- prakticky odborná
- popularizační (populárně naučná)

V rámci odborného funkčního stylu se vyčleňuje i styl učební. Komunikáty z této oblasti jsou učební texty. Cílem takových textů není pouze prezentovat odborné poznatky, ale také to, aby si je čtenáři postupně osvojovali. Vědecké poznatky (učivo) jsou již předem vymezené do určité míry a hloubky opět s ohledem na komunikačního partnera, v tomto případě nejčastěji žáka či studenta.

V některých odborných stylistických příručkách se v rámci vědeckého stylu odděluje styl akademický, tj. způsob komunikace mezi vědci – učiteli a studenty (např. Kaderka in Hoffmannová a kol., *Stylistika mluvené a psané češtiny*, 2016, s. 182).

Komunikačním záměrem (cílem) prakticky odborných komunikantů není rozšiřovat (odborné) vědomosti recipientů, ale podat odborné informace v souvislosti s praktickou činností.

3.3.1 Styl vědecký

Texty z této oblasti jsou určeny pro poučené vnímatele a odborníky v dané problematice. Jedná se o komunikáty, které obsahují teorii jednotlivých vědních disciplín v nejvyšší míře odbornosti, přesnosti a jednoznačnosti.⁷ Komunikace probíhá v relativně uzavřeném společenství vědecké obce. Odborníci komunikují o odborném problému pomocní společného odborného jazyka a norem – používají termíny (odborné názvy), přísně dodržují kompozice, součástí textů je poznámkový aparát, soupis bibliografie, citace a odkazování na další odborné texty či cizojazyčný abstrakt atd.⁸

Hlavním komunikačním kódem je psaný jazyk, jelikož nejlépe odpovídá požadavkům, které jsou na odbornou komunikaci kladeny. Monologické mluvené žánry (jako např. přednáška) jsou odvozeny od psaných žánrů. Normované jsou spisovné

---

⁷ Požadavek přesnosti a jednoznačnosti vyjadřování formuloval již Bohuslav Havránek ve sborníku Pražského lingvistického kroužku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932, s. 48 – 49).

⁸ O normách odborné komunikace podrobněji Kaderka in Hoffmannová a kol., *Stylistika mluvené a psané češtiny*, 2016, s. 192 – 194 nebo Čechová a kol., 2008, s. 212 – 222.

(kodifikované) jazykové prostředky. Vzhledem k mezinárodní spolupráci se uplatňují i cizí jazyky.⁹

Mezi žánry odborné (vědecké) komunikace patří studie, statě (přehledové, recenzní), přednášky, referáty, diskuze. V oblasti akademické jsou to přednášky, semináře, kvalifikační práce (včetně seminárních) a učební texty (nejčastěji skripta).¹⁰

3.3.2 Styl populárně naučný (popularizační)

Cílem komunikátů z této oblasti je popularizovat vědecké poznatky, předat výsledky vědeckého bádání širší veřejnosti, tzn. recipientům v daném oboru tolik nepoučeným. Autoři popularizačních komunikátů ve svých výkladech zohledňují, že jejich čtenáři či posluchači nemají s vybraným (vědeckým) obsahem žádnou zkušenost, nebo že do dané problematiky nepronikli hlouběji a chtějí své dosavadní (odborné) poznatky rozvíjet. Pojetí a náročnost výkladu se ohlíží i na věk, úroveň (odborného) vzdělání a předpokládané rozumové schopnosti recipientů.

Od oblasti přísně vědecké (akademické) se oblast popularizační liší nejen obsahem, ale i formou sdělení. Přísně vědecké vyjadřování se díky snaze představit vědecké poznatky srozumitelně (a poutavěji) pro recipienty (mimo vědeckou obec) se zájmem o problematiku mění ve vyjadřování běžné, tzn. bez přílišné cizojazyčné terminologie, přísné objektivity a neutrálnosti vyjadřování, vertikálního členění textu atd. Popularizátoři používají i slova citově zabarvená a hovorová, vyhýbají se naopak výrazům knižním a prostředkům podporujících přílišnou formálnost a odosobnění. Odborník se recipientům „snaží přiblížit“ i dalšími způsoby, jako je například aktualizace obsahu vzhledem k mimojazykové skutečnosti.

Podle Kaderky (in Hoffmannová a kol., 2016, s. 182) můžeme rozlišovat dva typy autorů popularizačních textů. Autoři textů jsou buď členy vědecké obce (tj. badatelé v roli popularizátorů), nebo odborníci působící mimo vědeckou obec (např. novináři). Na rozhraních těchto dvou typů se nacházejí učitelé.

Počátky popularizace jazykovědy sahají do třicátých let minulého století a činnosti Pražského lingvistického kroužku, který cíleně obracel pozornost k současnému (živému) jazyku, čímž se odlišil od předchozích směrů, jež se zabývaly především historií češtiny.

---

⁹ O jazykovém kódu odborných textů Kaderka in Hoffmannová a kol., 2016, s. 189 – 192.

¹⁰ Podrobněji Kaderka in *Stylistika mluvené a psané češtiny*, 2016, s. 194 – 197.

Jazykovědci z Pražského lingvistického kroužku vymezili pojmy jazyková kultura, jazyková norma, kodifikace, funkční rozvrstvení spisovné češtiny...

Významnou osobností v popularizaci poznatků o českém jazyce byl ve 2. polovině 20. století František Daneš. Podle něj je jedním z hlavních cílů popularizace (vědeckých poznatků obecně): „*povědět věc prostě a přístupně, aniž tím utrpí vlastní věcná správnost výkladu*“ (1996, s. 207). Vysvětluje i tzv. popularizační pyramidu. Na jejím vrcholu jsou texty předních odborníků určené pro další kolegy – odborníky z vlastního oboru. Nižší stojí texty určené pro odborníky z jiných, příbuzných oborů, zájemce o určitý obor a texty určené pro výuku mladších kolegů, studentů (žáků). Na nejnižším stupni popularizace stojí texty určené pro širokou (laickou) veřejnost.

3.3.3 Žánry z oblasti populárně naučné

Oblast popularizační využívá všechna dostupná komunikační média. Mezi tradiční popularizační média patří časopisy a noviny, obsahující různé populárně naučné články, zprávy, rozhovory, recenze a zajímavosti, a rozhlas s populárně naučnými rubrikami či rozhovory s hosty (odborníky). Interakce se čtenáři či posluchači je zajištěna možností kladení dotazů a připomínek k tématu. Otázky a dotazy diváků v případě tištěných periodik a rozhlasového vysílání nejčastěji předcházejí komunikaci s odborníkem a odborník na ně ve svém příspěvku reaguje. Hovoříme o tzv. jazykových koutcích. Na popularizaci české mluvnice (a částečně i slohu a literatury) měly (a dodnes mají) významný podíl, proto je jim dále věnovaná samostatná kapitola.

Dalšími médii, která slouží jako prostředek popularizace (nejen) češtiny, jsou televize a internet. Jedná se o videoreportáže, dokumentární filmy či tematicky vymezené rubriky a (vzdělávací) pořady. Vědci, univerzitní pracovníci či pracovníci Akademie věd České republiky, jsou častými účastníky a spoluautory těchto formátů. Na internetu se v posledních letech objevují podcasty a vzdělávací videa o češtině, osobní blogy (nejen) odborníků, webové stránky či profily na sociálních sítích věnující se vybraným oblastem jazyka. Oblíbená jsou, především mezi maturanty, například vzdělávací videa na platformě YouTube. Zdá se, že jazykové koutky se během posledních let ve větší míře přesouvají z tištěných periodik na internet.

Poslední velkou skupinou komunikátů jsou tištěné publikace. Formální i obsahová stránka závisí především na subjektivních slohotvorných činitelích – tedy na osobnosti autora textu, jeho stylu vyjadřování a výběru obsahu.

3.3.4 K charakteristice komunikátů popularizujících český jazyk

Cílem popularizačních komunikátů (příruček, jazykových koutků atd.) je upozornit na vybrané jevy, ve kterých se buď často chybuje, nebo jsou z hlediska vyjadřování zajímavé, frekventované, nové. Autoři - popularizátoři čerpají náměty a inspiraci ze soudobé řečové praxe. Inspirací či východiskem jsou konkrétní řečové projevy. Může se jednat o titulky zprávy, úřední dokument, projev politika, soukromý rozhovor, úryvek z knihy, komentovaný přenos fotbalového zápasu, přednášku atd... Jak vidno, jedná se o projevy veřejné i soukromé, stylově vyšší i nižší, v podobě psané i mluvené. Inspirace a impulzů je zkrátka mnoho.

V návaznosti na přirozené autentické řečové projevy (praxi) představují vybraný řečový (jazykový) jev více teoreticky. Komentují, popisují, vysvětlují, napravují nedostatky, čímž ve svých recipientech (uživatelích jazyka) také pěstují jazykovou „správnost“ a vytříbenost projevu. V případě práce s chybou (nekodifikovanou či nenormovanou variantou) si autoři vybírají jen určitý počet (chybně užitých) lexémů, tvarů či (chybně formulovaných) výpovědí, jež zastupují celou skupinu. Autoři tak například často neuvádějí celé soubory tvarů slov, ale vybírají pouze ty tvary (či spojení), které jsou vzhledem ke kodifikaci častými nedostatky ve vyjadřování.

Autoři popularizačních komunikátů seznamují recipienty se širokým množstvím stylů a vrstev jazyka a s tím souvisejícími obtížemi a nedostatky při volbě vhodných variant. Různými způsoby seznamují své čtenáře či posluchače nejen s kodifikovanou podobou češtiny, v některých případech (pouze) s jazykovou normou, ale představují i (nové) poznatky z oblasti zvukové roviny jazyka, etymologie, vývoje jazyka aj.

Dlouholetou tradici v popularizaci češtiny mají jazykové koutky (novinové i rozhlasové) a popularizační příručky. Kapitoly níže tyto žánry stručněji vymezují.

3.3.4.1 Jazykové koutky

Jazykové koutky vznikají v úzkém sepětí se současnou (soudobou) řečovou praxí. Vznikají jako „rychlá“ reakce na určité řečové prostředky (mluvnické formy, lexémy, formulace či výpovědi), nad kterými se z různých důvodů podivil samotný lingvista, nebo čtenář/posluchač (konzument) jazykových koutků.

Většinou jsou koutky uvedeny poutavým nadpisem. Jedná se o řečnickou otázku nebo citaci chybného (jazykově nesprávného, nelogického, nejasného) vyjádření. Jazykové koutky obsahují příklady nehodné následování, výklad příslušného řečového jevu a uvedení jazykově správných (spisovných) variant. Jednoduchá a srozumitelná expozice je většinou

dovršena souhrnným poučením či radou, kterák se (příště) vyvarovat chybám. Chybou v tomto případě rozumíme nekodifikované či nenormované jevy. Především tištěné jazykové koutky jsou doplněny i vtipnými či až ironickými dovětky, jež vychází z obsahu chybně formulovaných výpovědí, tvarů atd. I to se podílí na odlehčenosti poučení o daném jazykovém problému.

Délka jazykových koutků je velikostně relativně omezená, jelikož je prostor pro příspěvky věnované jazykovědě, vycházející jako pravidelná rubrika v tištěných periodikách či jako rozhlasový pořad, předem vymezen. Jazykové koutky vycházejí také knižně. Jedná se o soubory jazykových koutků jednoho autora, nebo koutky otištěné v určitém periodiku. Texty jsou pro knižní vydání často rozšířeny.

3.3.4.2 Popularizační příručky o češtině

Popularizační příručky o naší mateřštině nenahrazují soustavné výklady o jazyce, které nalezneme v normativních a kodifikačních publikacích. Popularizátoři si opět jen vybírají určité jevy a soustředí se na jejich detailnější popis či vysvětlení. Jelikož se jedná o publikace z oblasti odborné, je jejich obsah členěn na menší celky, které na sebe určitým způsobem navazují. Výklad může být soustavnější, tj. prostupující celou publikací, kdy jednotlivé kapitoly rozvíjejí problematiku stále více podrobněji, nebo se může jednat o soubor kratších, relativně uzavřených výkladů, které jsou často rozděleny do určitých tematických bloků.

Podle našeho názoru můžeme popularizační publikace (příručky) o českém jazyce rozlišovat například dle následujících kritérií:

- podle obsahu
Jaké oblasti jazyka se výklad věnuje, zda se jedná například o výklad(y) mluvnicе či výklad(y) zaměřené na konkrétní útvar (poloútvár) češtiny, stylovou oblast...
- podle kompozice
Zda se jedná o komplexní výklad (kdy text na sebe navazuje v celé knize a je členěn na kapitoly) nebo soubor uzavřených výkladů. Tento v pořadí druhý způsob je typický pro knižní vydání jazykových koutků/rubrik (z časopisů, novin, rozhlasu, televizních pořadů). Jednotlivé výklady jsou často řazeny do tematických celků dle problematiky, které se věnují. Jednotlivé výklady se ale také objevují v podobě slovníkových hesel.
- podle cílové čtenářské skupiny

Odborníci (lingvisté) poučují různé typy čtenářů. Může se jednat o recipienty s komplexnějšími a hlubšími znalostmi o jazyce, jako jsou například učitelé českého jazyka, nebo o širokou veřejnost – laiky (úplné neodborníky) a současně nositele a uživatele jazyka. (viz výše tzv. popularizační pyramida). Podle toho se liší prezentace odborných poznatků, zejm. stupeň náročnosti.

- podle autora

Autory popularizačních textů jsou převážně lingvisté (tzn. jedná se o vědce – popularizátory). Zájem přispět k popularizaci jazykovědy se projevuje i u lidí s hlubšími znalostmi o jazyce – učitelů, korektorů, překladatelů. Ti na základě svých zkušeností s (neznalostí) jazyka širší neodborné veřejnosti také vytvářejí vlastní texty.

- podle data vydání

Aktuální řečová praxe by měla být základním zdrojem popularizace jazykovědy. Základem je tedy dobový úzus, norma a kodifikace, která (v některých případech) zaostává za jazykovou normou. Právě rozpor mezi normou a kodifikací popularizační texty komentují a vysvětlují nejčastěji. U textů staršího data vydání můžeme sledovat, jaké problémy (jazykové jevy) byly v určité době aktuální a jak se k nim staví dnešní společnost.

Čtenáři by měli být poučeni o případných změnách kodifikace. Neznamená to, že popularizační příručky vydané před poslední změnou kodifikace nejsou plnohodnotné. Jen je potřeba znát nová pravidla a doplnit jimi výklady v příručkách se starším datem vydání. Některé příručky na změnu normy či kodifikace reagují novým, aktualizovaným vydáním.

4 PRAKTICKÁ ČÁST – ANALÝZA VYBRANÝCH POPULARIZAČNÍCH PŘÍRUČEK O ČESKÉM JAZYCE SE ZAMĚŘENÍM NA JEVY Z OBLASTI MORFOLOGIE

Ve vybraných popularizačních příručkách sledujeme, jakým způsobem je v nich vyložena problematika formální a funkční morfologie a jaké jevy z této oblasti autoři vybrali.¹¹ Popularizační příručky byly vybrány z databáze popularizačních knih o češtině vytvořené mezi lety 2015 – 2017 skupinou studentů volitelného semináře, který se uskutečnil pod vedením Roberta Adama.¹² Kritérii výběru omezeného počtu příruček k podrobné analýze výkladu o morfologii v nich byl především rok vydání, a to nejdéle rok 2000, a forma zpracování příruček, aby byla představena širší škála možností, jakými lze výklady o češtině zpracovat.

Po úvodním představením formy a obsahu celých publikací se zaměřujeme na výklady o morfologii, které analyzujeme podrobněji. Zjištěné poznatky následně vyhodnocujeme a zobecňujeme.

4.1 VYSVĚTLENÍ VOLBY VYBRANÝCH POPULARIZAČNÍCH PŘÍRUČEK

Popularizační příručky byly vybrané na základě několika kritérií, které jsme definovali v teoretické části této práce.

Publikace Petra Sgalla a Jarmily Panevové *Jak psát a jak nepsat česky* (2004) zastupovala příručky, jež jsou určeny pro poučené odborníky ze stejného či jiného vědního oboru. Čtenáři, vědci a popularizátoři, získali tímto souhrnem poznámek k jazykové stránce jejich (budoucích) textů řadu podnětů.

Autoři publikace představili bohaté možnosti českého vyjadřování a neustále „pobízeli“ své čtenáře, aby byl jazyk jejich textů co nejpřirozenější a blízký běžné mluvě. I když uváděli kodifikované jazykové prostředky, doporučovali v některých případech nebránit se jazykové normě.

Popularizační příručka *Schůzky s češtinou* (2007) od Jaroslava Pecha se od dalších lišila hned dvěma způsoby. Zaprvé autorem není lingvista, tedy přední odborník, ale učitel českého jazyka a literatury. Tzn. odborník „nižší úrovně“, který má ovšem bohatou zkušenost s širší laickou veřejností – svými žáky, které pravidelně učí základní poznatky o češtině.

---

¹¹ Morfologii derivační (slovotvornou) řadíme v české lingvistice k lexikologii (nauce o slovní zásobě). I když hranice mezi (flektivní) morfologií a lexikologií není ostrá a vyskytuje se zde hned několik pomezích jevů, nebude morfologie derivačním předmětem zájmu této práce.

¹² Dostupné online z <https://ucjtk.ff.cuni.cz/veda-a-vyzkum/databaze-popularizacnich-knih-o-cestine/>.

Zadruhé je na této publikaci zajímavá forma zpracování. Výklady jsou (většinou) adresované synovi, žákovi druhého stupně základní školy. Z hlediska náročnosti jsou jednoduché a srozumitelné pro širší neodbornou veřejnost. Výkladové pasáže se střídají s textem, jenž má prvky zábavné (krásné) literatury – jedná se o epizody ze života, autorovu (vypravěčovu) vnitřní řeč aj. Dalším „ozvláštňením“ jsou doplňovací cvičení nebo cvičení na vyhledávání chyb pro čtenáře, která jsou typická pro učební texty (pracovní sešity).

Klimesšův *Výběr z jazykových koutků* (2007) zastupuje tradiční žánr popularizace češtiny. Pojetí výkladu v jazykových koutcích odpovídá požadavkům Daneše (1996, s. 207 - 209) na popularizační texty: přitažlivý a přístupný výkladový postup, přehlednost výkladu, oživení textu anekdotou (příčemž vtípnost by měla být užita již v názvu) a přístupnost – tj. neplýtvat odbornou terminologií.

Čeština na každý den (2007) od Jaroslavy Hlavsové představuje další způsob pojetí popularizace. Autorčiným záměrem je upozorňovat na chyby, kterých se často dopouštíme. Krátké výklady, bez jakýchkoliv „příkras“ a otisknutí autorského stylu (jako je tomu např. u jazykových koutků), uspořádané jako slovníková hesla působí jako pouhý přehled chyb a jejich náprava. Výklad je pro širší neodbornou veřejnost velmi přívětivý, srozumitelný, v některých případech poněkud dost strohý, což ovšem může určité skupině čtenářů vyhovovat.

Poslední vybraná popularizační publikace opět pojímá jazykové výklady jinak. Jedná se o knižní vydání vybraných dotazů jazykové poradně *Jsme v češtině doma?* (2012) od kolektivu lingvistů. Lingvisté hledají odpovědi na různé dotazované jazykové (řečové) jevy v odborných publikacích, které citují či parafrázuji. Často se na jazykovou poradnu obracejí tazatelé s hlubším zájmem o jazyk a verbální komunikaci, což se odráží v tématech (obsazích) dotazů. Ve většině případů se jedná o jevy, které nejsou v jazykových příručkách příliš popsány, jelikož jde o nová slova, tvary či slovní spojení.

4.2 PETR SGALL, JARMILA PANEVOVÁ – JAK PSÁT A JAK NEPSAT ČESKY (2004)

Publikace *Jak psát a jak nepsat česky* od Petra Sgalla a Jarmily Panevové má posloužit jako pomůcka autorům odborných textů. Autoři koncipovali knihu jako soubor dílčích poznámek k vybraným jazykovým jevům z oblasti stylistiky, lexikologie, syntaxe, tvarosloví a pravopisu.

Úvodní kapitoly jsou věnovány výkladu o rozdílnosti normy, kodifikace a úzu, čtenářům je vysvětleno i stylové rozvrstvení češtiny (vyjadřování knižní, hovorové a

neutrální), vývoj jazyka (při kterém přecházejí určité jazykové prostředky z periferie do jádra slovní zásoby a naopak), podstata synonymie jazykových prostředků a s tím související problémy s výběrem vhodnějšího lexému či tvaru, přičemž jsou čtenáři, autoři odborných textů, (i v dalších kapitolách) upozorněni, ať se ohlížejí na čtenáře svých prací. Právě upozornění na komunikačního partnera, je v této publikaci čtým tématem. Kromě vyjádření svých myšlenek (a teď nemluvíme o požadované jazykové správnosti – tj. spisovné kodifikaci) musí autoři odborných textů, ať už informativních či popularizačních, oslovit čtenáře – vyjadřovat se jasně, srozumitelně a přirozeně. Sgall a Panevová kladou důraz právě na přirozenost projevu, s čímž dle nich souvisí především volba jazykových prostředků, a doporučují svým čtenářům (autorům odborných textů) oprostít se od zastaralých, knižních ustálených podob a zvolit výrazy či tvary novější, přirozenější (což částečně vyplývá z aktuální jazykové normy, z řečové praxe). Stále však musí být dodržen předepsaný spisovný jazyk. Opakovaně tak autoři publikace komentují vývoj spisovné češtiny a funkčnost jazykových prostředků, přičemž zdůrazňují čtivost odborných psaných projevů.

Poznámky k výběru lexémů, tvořící druhou kapitolu s příznačným názvem *Výběr slov*, následují po úvodních výkladech o normě a kodifikaci, stylovosti, synonymii, stylových variantách. Výběr lexémů, které by co nejpřesněji vyjádřily myšlenky pisatelů odborných textů, je prvním krokem. Sgall a Panevová seznamují čtenáře s významovým a slohovým rozlišením slov, přeneseným pojmenováním, s problematikou tvoření slov (jež je na rozhraní lexikologie a morfologie) a víceslovných lexikálních jednotek. Několik poznámek v závěru kapitoly je věnováno cizím slovům – vybrané příklady jsou pouze v reprezentativním tvaru. O flexi cizích slov jsou zde pouze obecné poznámky, žádné konkrétní příklady/tvary. Následující kapitoly rozvíjejí výběr lexémů – týkají se tvarů slov a zapojení slov do větších celků (tedy morfologie, syntaxe a stylistiky). Sgall a Panevová upozorňují na různé odchylky, okrajové jevy, vyjadřování se stylistickým příznakem knižnosti a hovorovosti... To vše je završeno poznámkami k pravopisu, který je, dle autorů, plný záludností a případných chyb z této oblasti si čtenáři povšimnou nejvíce.

Poznámky k morfologii a syntaxi jsou opatřeny mnoha příklady. Autoři věnují velké množství poznámek syntaxi, větné i textové. Právě v této oblasti totiž spatřují největší úskalí a nedostatky. Pravopisná pravidla či spisovné tvary slov si, dle jejich slov, čtenáři snadno vyhledají v příslušných kodifikačních příručkách, ale v případě syntaxe se (obecně) řídíme spíše jazykovými normami než vyhledáváním v kodifikačních spisech, jinak řečeno citem pro jazyk. Kodifikace a odborné příručky věnované syntaxi nejsou mezi běžnými uživateli

jazyka při rychlém vyhledávání tak populární jako například pravidla pravopisu, proto autoři věnovali této oblasti celkem velký prostor. Výklady k vybraným jevům ze syntaxe (větné i textové) jsou dost odborné, často připomínají skripta pro studenty bohemistiky. Autoři publikace však předpokládají erudovaného čtenáře, a tak je odbornost výkladu na značné úrovni.

4.2.1 Problematika morfologie

Tvarosloví je věnovaná samostatná kapitola. V úvodním výkladu (před částí věnovanou pouhé morfologii) jsou čtenáři seznámeni se skutečnostmi, že češtinu řadíme mezi jazyky flektivní a koncovka plní několik funkcí současně. V závislosti na to vymezují kmen slova, možné změny kmenového zakončení a zatím bez příkladů komentují, která je čeština plná nepravidelností a přechodů od 1 vzoru (deklinačního typu) ke druhému. V části věnované pouze morfologii již konkrétně komentují vybrané výjimky a odchylky českého tvarosloví. Postupují od tvarů podstatných jmen přes další deklinační slovní druhy až k slovesným tvarům. V případě podstatných jmen vysvětlují nejprve jevy z oblasti jmen rodu mužského, pak ženského a nakonec středního.

U tvarové soustavy podstatných jmen rodu mužského nejprve vysvětlují, kdy se pomocí kategorie rodu (mužského životného a neživotného) rozlišuje význam slov a uvádí i příklady kolísání: „*Životné i neživotné tvary, rozlišené podle významu, mají např. průvodce ..., nosič, činitel. Mezi životným a neživotným rodem kolísají v 1. pádu množ. č. slova jinak životná, jako panáček, jezdec (v kartotéce), zavináč, kozák .. ve 4. pádu jedn. č. zase některá slova jinak neživotná, např. fiat, budík, taxík, popř. v obou těchto tvarech, např. termíny jako násobitel, ukazatel, sčítanec, ledoborec, klouzek. Slovo duch má v základním významu tvary životné (i tvůrčí duchové apod.)...*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 60). K této problematice se vrací i v případě rodu ženského a pozůstatku duálových tvarů. Dále se věnují podstatným jménům rodu mužského životného. Podrobně komentují paradigmatu vzorů (deklinačních typů) *pán, muž* (pomocný vzor *učitel*) – upozorňují na odchylky, možnost volby z více (spisovných) variant či stylové rozdíly tvarů ve vybraných pádech: „*V množném čísle je rozdíl mezi koncovkami 1. pádu -i, -ové ... -i je možné u všech mužských životných substantiv kromě těch zakončených na -tel (máme tedy jen učitelé). U ostatních je -ové (vnukové) nebo -é (astronauté) stylově „vyšší“ až mírně knižní vedle neutrálního -i; někdy je -i spíš hovorové (lidi, hokejisti); dodejme, že zčásti je užívání koncovek i místně rozděleno, např. u dvojice páni – pánové je na východě Čech a na Moravě jen málokdy pánové.*“ (tamtéž, s. 61).

Uvádějí i dubletní koncovky *-ích* a *-ách* v 6. pádě. Několik poznámek věnují i adjektivní deklinaci substantiv, (dubletním) tvarům vlastních jmen vytvořených z obecných jmen či tvarům cizích vlastních jmen. Samozřejmě doporučují, pro podrobnější poznání, akademické mluvnice.

Podobně tak Sgall a Panevová postupují u dalších rodů a vzorů podstatných jmen. U vzoru (deklinačního typu) *hrad* upozorňují na kolísání u některých substantiv mezi základním vzorem a pomocným vzorem *les*. Vyjmenovávají konkrétní koncovky (samohlásky) a jejich případný vliv na měkčení kmene. V souvislosti s tímto jevem vysvětlují regionální rozdíly, kdy do protikladu staví vyjadřování na území Moravy a na území Čech. Uvádějí tvarové dublety ve vybraných pádech.

„Slova na -k, -ch, -r, -g mají zpravidla -u (protože tato koncovka nevyvolává změkčení, na které jsme zvyklí jen např. ve spojeních o jazyce, na potoce, ale není už tak běžné, aspoň v Čechách, v kožiše, na trávníce, takové tvary mají tedy slabší nebo silnější slohovou platnost oblastní...“ (tamtéž, s. 63)

Upozorňují i na tvary slov s tzv. pohybným *-e-* (např. *křest – křtu*) a doplňují, že se jedná o stopu po praslovanských jerech. K historickému vývoji češtiny v knize odkazují několikrát. V případě měkkého vzoru *stroj* upozorňují na problémy s určením hranice mezi tímto vzorem a tvrdým vzorem *hrad*, kdy některá slova mají tvary podle obou vzorů. Nejvíce prostoru je v této podkapitole věnováno komentáři ke tvarům slova *den (týden)*.

„Zvláštním typem jsou některá slova na -n, která mají skloňování podle stroj v čísle jednotném, ale podle hrad v množném (a zčásti už i v jednotném): o kameni i o kamenu, ale kameny, o kamenech..“ (tamtéž, s. 64)

I u tvarů substantiv rodu ženského nechybí upozornění na kolísání mezi vzory (*píseň* a *kost*), uvedení dubletních tvarů či nesklonná cizí jména. Nechybí ani poznámka k duálovým koncovkám v 7. pádu, skloňování pomnožných jmen (i v případě místních názvů a převzatých místních jmen). Rozdíly mezi cizími, převzatými a domácími slovy jsou čtenářům vysvětleny v publikaci několikrát.

„U „tvrdého“ vzoru žena dochází ke krácení typu skal, skalám .. stejně jako při kolísání mezi vzory píseň a kost tady platí, že tam, kde kolísání je, není proč jednu z alternativ normativně vylučovat; máme tvary nemoci i nemoce, velmocem i velmocím atd.“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 64)

U substantiv rodu středního se autoři opět pozastavují u všech vzorů postupně. V případě vzoru *město* komentují dubletní koncovky a upozorňují na časté krácení kmenových samohlásek ve 2. pádu mn. č. Ve tvarech 2. p. mn. č. pokračují i u vzoru *moře*, kde

upozorňují na další nepravidelnosti. Ke vzoru moře se jedná o jedinou poznámku: „*Vzor moře má nepravidelnosti snad jen v 2. pádu množ. č.: moří, ale bojišť, útočišť, vajec.*“ (tamtéž, s. 65).

U vzoru *kuře* mj. připomínají do značné míry zastaralý vzor *břímě – břemene*. Poznámka ke vzoru *stavení* se týká vysoké míry homonymie tvarů.

Po podrobnějším přehledu problémů v tvarosloví substantiv se autoři v následující kapitole vyjadřují k tvarům adjektiv a adverbii. Pouze vyjmenují deklinační typy adjektiv (bez příkladů) a vymezí dlouhé (zájmenné) a krátké (jmenné) tvary. U krátkých tvarů poznamenají nádech knižnosti (upozorní však na výjimky *bos* a *rád*) a opět ukazují variantnost koncovek: „*U přivlastňovacích adjektiv jsou v písemném projevu namíste (i když mají slabší nebo silnější stylovou hodnotu knižní) tvary krátké v 1. a 4. (i 5.). pádu všech rodů a čísel a v jednotném čísle i ve 2., 3. i 6. pádu, přičemž ve 3. pádu bývá i mužských tvarů vedle tvaru na -u (k sousedovu klobouku) koncovka -ě (k sousedově klobouku). To je užití původně hyperkorektní, přenesené od 6. pádu (o sousedově klobouku), popř. od ženského rodu (k sousedově čepici) jako tvar v běžné řeči vzácnější, jakoby „spisovnější“; koncovku -u u těchto adjektiv zníme i z běžného hovoru ze 4. pádu (našel sousedovu čepici)...*“ (tamtéž, s. 66 – 67).

Podrobněji se věnují stupňování adjektiv a adverbii, které je na pomezí tvarosloví a tvoření slov, a uvádějí možná úskalí a (vzhledem k normě) nevhodné tvary.

Více poznámek oproti adjektivům a adverbii věnují tvarové soustavě zájmen. Autoři vysvětlují krátké a dlouhé tvary osobních zájmen (*tebe-tě*), grafický zápis *mě/mně* v daných pádech, posun na ose hovorovost – neutralnost – knižnost na příkladu zájmen *ho, jeho, něj, jej, jenž*. Dále upozorňují na délku samohlásky (*ji – jí, naši - naši*), význam zájmena *sám*, 2 spisovné varianty přivlastňovacích zájmen (*moje – má*), tvary zájmena *týž* a *jehož*.

U číslovek se Sgall s Panevovou pozastavují pouze u tvarů *třech, čtyřech*, kde se opět dostávají k problematice posunu od hovorovosti k neutralizaci výrazů/tvarů, vysvětlují podstatu duálové koncovky *-ma* a vymezují rozdíl ve skloňování mezi číslovkami souborovými a druhovými.

Kapitola o slovesech je, stejně jako ta o podstatných jménech, obsáhlejší a plná příkladů (tvarů). Autoři publikace podrobněji vysvětlují, vzhledem k vybrané cílové skupině svých čtenářů, plurál skromnosti, problematiku tvoření přechodníků a pasiva opisného a zvratného a slovesný čas (základní i relativní významy). Další poznámky jsou věnovány slovesným kategoriím vidu a třídy. Právě slovesnému vidu věnují autoři publikace ze všech mluvnických kategoriích největší prostor. Vysvětlují významový rozdíl dokonavosti a

nedokonavosti, vidové dvojice, obouvidová slovesa a slovesa mající pouze vid nedokonavý (bez vidového protějšku). Ke slovesnému vidu mají ještě tuto poznámku, kde opět dokládají jazykovou normu v běžné mluvě: „*V rozkazovacím způsobu a v některých podobných vazbách je nedokonavost normální a dokonavost má speciální užití, hlavně pro varování adresáta před neúmyslným dějem (Nesedni si na ten klobouk. Dej pozor, aby sis neudělal ostudu. Ne abys mě tou polívkou polil!).*“ (tamtéž, s. 74).

V případě slovesných tříd jsou čtenáři upozorněni na přechody mezi třídami a změny v kodifikaci spisovné normy, kdy například v případě tvarů typu *sázejí-sází* jsou již obě varianty kodifikované. K problematice kodifikace se vyjadřují i u podmiňovacího způsobu, kde upozorňují na nespisovné tvary: „*Důležité je taky uvědomit si, že podmiňovací způsob má ve spisovné češtině tvary bych, bys, by, bychom, byste. Zatímco bysme se šíří z obecné češtiny i do běžného hovorů ... tvary s j-, jako by jste, jsou chybné, hyperkorektní.*“ (Sgall a Panevová, 2004, s. 70).

Problematiky morfologie se autoři v publikaci dotýkají částečně i v dalších kapitolách, které jsou vymezeny primárně pro jiné lingvistické disciplíny. Je zřejmé, že není možné striktně izolovat poznámky z jednotlivých disciplín, jelikož jazyk je provázaný systém. Blízkou souvislost tak můžeme pozorovat například u poznámek věnovaných vazbám, tj. zapojení slov (tvarů slov) do větších celků, s čímž souvisí problematika tvarů slov či předložek. Čtenáři jsou také seznámeni s klasifikací pádů jako genitiv přivlastňovací, genitiv vlastnosti, volný dativ či nominativ jmenovací. U poznámek ke shodě se zase Sgall a Panevová opět pozastavují u životnosti a jmenného rodu, nebo v poznámkách k pravopisu opět upozorňují na koncovky (v kontextu psaní *i/y*). Větší prostor věnují i zájmenu *svůj*.

4.2.2 Shrnutí

Autoři chtějí přimět své čtenáře (autory odborných či popularizačních textů), aby se vyjadřovali v souladu s vybranou slohovou rovinou mluvnicky vhodně, ale především přirozeně. Upozorňují je, že ne vždy je úplně vhodné volit varianty knižní, z tzv. „vyššího stylu“ a měli by zvážit, zda nebude lepší varianta vzhledem k vývoji jazykových (morfologických) prostředků novější, v běžném hovorů častější a „normální“. Zjednodušeně řečeno: když se to dnes tak říká, tak proč bychom se tak v rámci spisovnosti nevyjadřovali i v odborných (popularizačních) textech. Právě popularizační texty by takové měly být. Proto vysvětlují úzus, normu, kodifikaci, stylové rozlišení prostředků, spisovnou a nespisovnou vrstvu. U vybraných příkladů z morfologie také vysvětlují a uvádějí pro jakou vrstvu je typická ta která koncovka (tvar slova). Doslova uvádí: „*Znalost normy u některých*

mluvčích nemusí být dost úplná nebo bezpečná a snaha vyhnout se nespisovným tvarům může být přehnaná. Mluvčí nebo autor pak vybírá tvary „spisovnější“, než jsou běžné, a dává přednost tvarům, které se v běžné komunikaci neužívají.“ (Sgall a Panevová, 2004, s.15).

Zaujal mě úvodní výklad o vymezení kmene slova a koncovce, v čemž spatřuji dobrý základ k následnému popisu odchylek a výjimek při popisu deklinačních paradigmat, kdy vyjmenovávají koncovky vzhledem k zakončení kmene – např. jaké konkrétní souhlásky se změkčují, když se připojí ta která koncovka (samohláska).

Obecně o obsahu knihy bychom mohli říct, že se jedná o soustavný výklad o jazykových jevech (ze všech oblastí jazyka), které souvisí s tvorbou odborných (popularizačních) textů. Po úvodních obecnějších výkladech a poznámkám o stratifikaci češtiny, normě, úzu a kodifikaci a stylovém rozlišení češtiny následují poznámky ke konkrétním jevům z jednotlivých jazykových oblastí. To bylo deklarováním cílem autorů – sepsat poznámky k nejčastějším problémům týkajících se tvorby odborných textů. Kniha tak může sloužit jako rychlé, stručnější (ale komplexnější!) zopakování či návod (pomůcka), jak tyto texty psát. Není tak určena širší veřejnosti. Čtenářům (autorům odborných, popularizačních textů) byly vysvětleny jazykové jevy důležité pro jejich práci, proto také publikace vyšla v edici Učebních textů Univerzity Karlovy.

Zajímavé jsou v úvodu a v závěru publikace vytčené zásady odborného vyjadřování, které by čtenáři, autoři odborných psaných textů, měli dodržovat. Jedná se o stručná shrnutí, „rady“ kolegům, ať už vědcům (z jiného oboru), autorům popularizačních textů, novinářům či překladatelům, do dalšího profesního života. Poslední řádky publikace jasně hovoří za vše: *„Hlavně tedy: rozmysli si pořádně, o čem budeš psát, myslí při tom na čtenáře, piš srozumitelně a čtivě. Přejem ti mnoho úspěchů.“* (tamtéž, s. 161).

4.3 JAROSLAV PECH – SCHŮZKY S ČEŠTINOU (2007)

Schůzky s češtinou aneb Hezky česky (Populárně naučná forma pravidel české gramatiky). Již z podnázvu publikace je patrné, jaký je její záměr a jaký styl od textu očekávat.

Text je psaný zábavnou formou, autor publikace pojal knihu jako záznam rozhovorů se synem Kryštofem, kdy ho otec (učitel češtiny, autor publikace a zároveň vypravěč nebo spíše dle zaměření knihy průvodce světem češtiny) doučuje. Syn je žákem druhého stupně základní školy. Text je na pomezí vědy (popularizace) a (humorné a zábavné) literatury.

Výklady o jazyce jsou protkány (a spojeny) dialogy otce se synem Kryštofem, nebo vnitřní řečí otce/vypravěče. Syn se nad nějakým jevem pozastaví, poprosí otce o vysvětlení učiva, které se právě učí ve škole, poprosí otce o pomoc s domácím úkolem, a nebo ho otec zkouší a poučuje z vlastní iniciativy. Navazuje na synovy prekoncepty, které doplňuje nebo opravuje. Sepisuje pro syna jednoduchá pravidla, kterými poučuje i čtenáře. Některé výklady (kapitoly) končí krátkým cvičením (prací s textem či doplňováním), které směřuje ke čtenářům, aby si ověřili míru osvojení vybraného jazykového jevu. Autor zapojuje čtenáře i jako korektory synových psaných projevů, vede je krok za krokem – popisuje jednotlivé myšlenkové procesy. Příkladem takového přístupu je určování větných členů ve větě jednoduché či rozbor slohových prací. Autor čtenáře často oslovuje, čímž nabývají dojmu přátelské rozpravy nad naší mateřštinou. Ozvláštněním „suchého“ výkladu je autorův osobitý humor a komentáře nejen k jazykové situaci.

Autor předkládá čtenářům synovy mluvené i psané projevy (vytvořené převážně ve škole, nebo domácí úkoly), rozhovory se synem a manželkou týkající se každodenních záležitostí, které jsou vždy zakončeny výkladem o jazyce či poznámkami k vybranému jazykovému (řečovému) jevu. Autor tak chtěl jistě poukázat, že čeština nás zkrátka provází na každém kroku – ve škole, v televizi, když píšeme babičce SMS zprávu...

Publikace má i dokumentární charakter. Nejen že sledujeme dobové reálie z období vydání knihy (jako například dobíjení kreditu, přepalované CD nosiče), ale také generační rozdíly v mluvě. Kryštof se často podivuje nad tím, jak mluví babička a občas i tatínek, když použijí slova knižní či archaismy. Autor se dílčími poznámkami dotýká posunu na ose spisovnosti. Češtinu popisuje i diachronně - věnuje několik poznámek staročeštině a češtině 19. a 20. století, a to převážně v souvislosti s tvaroslovím.

Knihy je členěna na čtyři části: *Výběr z českého pravopisu*, *Exkurze do slovní zásoby a tvoření slov*, *Schůzka se slohovým výcvikem*, *Schůzka s literární teorií aneb Trocha teorie nikoho nezabije*. Jedná se o celkem stručné výklady učiva 2. stupně základní školy. Autor neproniká do problematiky příliš hluboko, ale pro osvojení spisovného jazyka je výklad (co se týče gramatiky) dostačující.

Kapitoly věnované morfologii následují po výkladu pravopisných jevů, způsobů tvoření slov a úvodu do slovní zásoby. V části o slovní zásobě je čtenářům vysvětleno dělení na vrstvu spisovnou a nespisovnou, čímž je autor částečně uvádí do problematiky následného výkladu (kodifikovaných) tvarů slov, kde dále na konkrétních příkladech rozlišuje, jaký je příznak jednotlivých prostředků.

Po kapitolách o morfologii následují kapitoly o etymologii příjmení a o větné skladbě. Kryštofovi je nejprve ujasněn rozdíl mezi větou jednoduchou a souvětím, druhy vět dle jejich obsahu, závislost rozvíjejících větných členů a přístavek. Následně se autor v dílčích kapitolách věnuje jednotlivým větným členům. Po zvládnutí syntaxe větné následují rozборы souvětí, kdy autor popisuje jednotlivé kroky. Předkládá „taháky“, které nám (a synovi) při práci pomohou. Odchytky od pravidelnosti mluvnické stavby jsou spíše pro doplnění učiva (ne přímo pro Kryštofa, žáka základní školy). Druhá polovina knihy (poslední dvě větší celky) se zabývá problematikou slohu a literatury. Právě při slohu i literatuře uplatňujeme (my i Kryštof) poznatky z gramatiky.

4.3.1 Problematika morfologie

Jednoznačně dominují výklady o ohebných slovních druzích. Neohebné slovní druhy „dostaly“ prostor na pouhé tři stránky publikace. Připomeňme ale charakter knihy – to, že se jedná o poučky pro syna v nižších ročnících na druhém stupni základní školy.

Schůzka s tvaroslovím, takový je název celku věnovanému morfologii. Řazení témat jednotlivých kapitol reflektuje úvodní vyprávění o tom, kterak začal Kryštofův a otcův zájem o slovní druhy. Kryštof je vyjmenoval všechny, ale zapomněl na částice. První kapitoly jsou tak věnované prvnímu slovnímu druhu – substantivum. Od výkladu o mluvnickém rodu a čísle, skloňování jednotlivých rodů se dostáváme ke skloňování místních názvů a osobních jmen.

V první kapitole věnované rodu je Kryštof (spolu se čtenáři) celkem obsáhle poučen o kategorii rodu – o rozdílu mezi mluvnickým a přirozeným rodem, o tom, že jména mluvnického rodu mužského často označují i osoby ženské a naopak, že dochází k tzv. kolísání v rodě a některá slova nabývají v každé hodnotě čísla jiný rod. Na rozdíl od publikace *Jak psát a jak nepsat česky* rozlišuje autor (dle školského pojetí) pouze tři mluvnické rody.¹³ Životnosti a neživotnosti se autor věnuje v následující části, kde upozorňuje na tvary typu *ledoborci – ledoborce* a shodu v přičestí l-ovém, současně s tím i rozlišování osob dle přípon ženských a mužských.

Jednotlivé kapitoly s výklady o jazyce se střídají s tzv. epizodami. I v těchto epizodách „ze života“ (proto tyto části textu autor takto pojmenoval) nalezneme výklady o jazyce, tak například: „*Jednou o prázdninách přiběhl tehdy malý Kryštůfek z louky před chatu a vítězně volal: „Podívejte, našel jsem dva šneci!“*“

---

¹³ Sgall a Panevová rozlišili ve jmenované publikaci rody čtyři, tj. dle akademického pojetí.

Byl bych v tu chvíli ublížil hajnému, který si chlapce oblíbil pro jeho upřímně kladný vztah k lesu a bral ho s sebou na vycházky, kde ho seznamoval se životem v přírodě. Nic proti tomu, ale nesměl by mluvit tak, jak je ve středních Čechách bohužel běžné. Lidé tam žijící říkají namnoze: Našel jsem hříbci a kozáci. Nebo: Krmí bejci a chová králíci.

Jde jednoduše o záměnu 1. a 4. pádu a mě to šíleně tahá za uši...“ (Pech, 2007, s. 41).

Výklad o další mluvnické kategorii, číslu, seznamuje Kryštofa se slovy pomnožnými, hromadnými a látkovými, částečně i s dvojným číslem. Vysvětluje, co označují a uvádí příklady. U dvojného čísla poznamenává otec (autor) diachronní pohled na jazyk: *„Dvojné číslo bylo u podstatných a přídavných jmen, zájmen i u sloves. Tehdejší lidé říkali tú dvě dobrú chlapú, kdežto my dnes řekneme těch dvou dobrých mužů, a navíc tento tvar bereme jako množné číslo. A právě tvary které z oné doby přetrvávají, ti teď mohou způsobit potíže. Někomu dělá těžkosti skloňování číslovek dva, oba, často se chybuje ve tvarech podstatných jmen ruce, nohy, ramena, kolena.“ (tamtéž, s. 44).*

Od nespisovného tvaru vokativu *vůdče* odposlechnutém ve filmu pokračují otcovy (autorovy) výklady o úskalích v tvarové soustavě jmen rodu mužského životného a neživotného. Uvádí vzory, pomocné vzory a přehled tvarů ve vybraných pádech, kde má mluvčí na výběr z více tvarových variant.

Autor v první části citace, jež není adresovaná synovi, komparuje češtinu se slovenštinou. V druhé citaci můžeme pozorovat poučku pro syna. Autor zároveň připouští a „akceptuje“ pronikání tvaru do vrstvy spisovné, viz třetí část: *„Vokativ, jak se odborně nazývá ten nešťastný pád, je v Čechách jakýmsi otloukánkem. Slováci to vyřešili, je stejný jako první pád. A mají vystaráno. U nás se taky říká: pane Dvořák, pane Samec.. Jenže to je chybně...“* *„Pamatuj si, že podstatná jména končící v 1. pádu na -e, skloňují se podle vzoru soudce a mají první a pátý pád shodný! Naproti tomu slova zakončená v prvním pádu na -ec, např. blbec, tupec, omezenec, mají pátý pád blbče, tupče, omezenče!“* *„Nicméně si uvědomuji, že trend se asi nedá zastavit. A sice k tomu, že tvary pane správně nebo můj vůdče stále více pronikají do hovorové češtiny spisovné, protože dochází k vyrovnání se skloňováním podstatných jmen zakončených v 1. pádě jedn. čísla na -ec.“ (tamtéž, s. 45).*

Dále převažuje výčet kodifikovaných tvarů podstatných jmen v příslušných pádech, kde bývá na výběr ze dvou nebo třech variant. Autor uvádí i tvary zastaralé a značnou pozornost věnuje vlastním jménům (místním i osobním). Nejprve popisuje variantní

zakončení substantiv rodu mužského neživotného, poté substantiv mužských životných. Pro představu, jak je jsou informace prezentovány, cituji část textu:

„Životná jména mají dvojí, někdy i trojí koncovku v těchto pádech:

Ve 3. a 6. pádě jedn. čísla – ovi nebo -u u vzoru tvrdého. -ovi nebo -i u vzoru měkkého: pánovi i pánu, mužovi i muži.

V 5. pádě jedn. čísla -e nebo -u vzoru tvrdého, -i nebo -e u vzoru měkkého: pane! hochu! Muži! Otče!..“ (Pech, 2007, s. 47).

Odlišným způsobem autor upozorňuje na tvary 7. pádu substantiv rodu mužského zakončených na -l, -s, -z. Výklad pojal v tomto případě jako součást dialogu se synem.

Ten samý přístup shledáváme u skloňování podstatných jmen rodu ženského. Tématem otcových výkladů, směřovaných primárně k synovi, jsou funkce koncovky rozlišovat sémantický význam, kolísání mezi vzory píseň a kost, grafický zápis koncovky -ami (v případě ženského rodu) a -amy (v případě rodu mužského neživotného).

Kapitola o skloňování substantiv rodu středního se skládá z rozhovoru otce se synem, kdy otec vyjmenovává dubletní tvary a apeluje na syna, že snad má trochu jazykového citu a dokáže tak rozlišit, který tvar je spisovný a správný. Autor v kontextu rozhovoru poznamenává, že vedle starších, postupně mizejících tvarů, budou ve skloňování tvary novější, bližší běžnému hovoru.

„Prosím tě, porad' mi, co je správně. Ležet na břichu nebo na břiše? Moucha plave v mléku nebo v mléce?“

Takže probírali skloňování jmen středního rodu a tady je také pastva pro rozum a jazykový cit.

Reagují tedy: „Prosím tě, to, co jsi uvedl jako příklad, je správně v obojím tvaru. Stejně tak slova jméno, plátno, dřevo, pouzdro nebo vlákno mohou mít obojí tvary. Řekneš na jaře, ale po jaru přichází léto. V létě, ale po létu je podzim...“ (tamtéž, s. 53)

Z problematiky tvarů přídavných jmen vysvětluje autor synovi rozdíl mezi jmennými a složenými tvary, připomíná adjektivní typ skloňování zpodstatnělých přídavných jmen a pro čtenáře v závěru kapitoly umístil krátký text na procvičení koncovek přivlastňovacích adjektiv.

V případě zájmen zopakuje autor se synem v úvodu druhy zájmen. Po stručných poučkách o homomorfii zájmen *jeho* a *jejich*, potřebě rozlišovat délku samohlásky tvarů *ji*, *naši* v příslušných pádech a několika poznámkám ke knižnímu zájmenu *jenž* se podrobněji věnuje těm zájmenům, u kterých předpokládá, že jsou a budou náplní Kryštofova učiva týkajícího se zájmen. V přehledu uvádí celá deklinační paradigmatá zájmen *já*, *ty*, *se*, *on*,

ona, ono, týž (tentýž), táž (tatáž), totěž. Vysvětluje, jaký je význam bezrodých zájmen. U zájmena *můj* uvádí v přehledové „tabulce“ paradigmatu pouze tvary singuláru feminim a doplňuje je následovně: „*Tady se často v obecné češtině vyskytují tvary její, její, její, to platí zejména pro 2., 6., a 7. pád. Naopak správně je v 7. pádě množ. čísla tvar máma, tvýma, svýma, pokud jsou tato zájmena spojena s podstatnými jmény ve dvojných tvarech (rukama, nohama, očima)*.“ (tamtéž, s. 60).¹⁴

Poučení o číslovkách se týká správného grafického zápisu číselného vyjádření a možnosti výběru z více spisovných variant vyjádření počtu. Po stručných komentářích k jednotlivým druhům číslovek je uvedeno celé paradigma tvarů číslovek *dva*, oba včetně nespisovných variant. Zajímavá je poznámka k sémantické stránce číslovek: „*A ještě více ho potěšila moje závěrečná zmínka, že některé číslovky určité mají druhotný význam číslovek neurčitých. To je, když někdo v nadsázce říká: mám sto chutí, máš tisíc výmluv, prosím milionkrát za odpuštění*.“ (tamtéž, s. 63).

U posledního ohebného slovního druhu, sloves, vysvětluje autor nejprve jejich sémantické vymezení a uvádí různé typy sloves – slovesa předmětová a bezpředmětová, zvrtná, sponová, plnovýznamová a pomocná. Autor dále (synovi) vysvětluje, co který slovesný způsob znamená a upozorňuje, že se jedná o kategorii, která není shodná s názvem druhu věty podle významu. Uvádí spisovné tvary kondicionálu pomocného slovesa *být*. Přes kategorii rodu, kdy otec poučuje syna i o zvrtném a opisném pasivu, se podrobněji společně s Kryštofem čtenáři seznamují se slovesným videm. Této slovesné kategorii je věnován značný prostor. Autor vysvětluje podstatu a příklady dokonavých, nedokonavých či obouvidových sloves. Na další stránce se autor věnuje slovesným třídám a vzorům. Autor připomíná, že při určení této kategorie vycházíme z koncovek tvarů 3. osoby singuláru indikativa, a následně vypisuje slovesné vzory přítomných kmenů. Pouze směrem ke čtenářům uvede poznámku k dělení sloves dle kmene minulého: „*Existuje ještě možnost dělit slovesa podle kmene minulého, ale buďme na naše děti hodní, stačí když zvládnout první způsob. Stejně budeme muset při zařazování ke vzorům používat často i tvary minulého času*.“

Stačí, že v 1. třídě máme vedle tvaru mažu i maži, pečú i peku, umřu i umru..“ (Pech, 2007, s. 70).¹⁵

¹⁴ Dle aktuálně platného *Slovníku spisovné češtiny* (SSČ) je tvar *mojí* ve 2., 3., 6. a 7. pádu považován za spisovný hovorový. (In Internetová jazyková příručka: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=mojí>)

¹⁵ Na portálu Internetové jazykové příručky (IJP) uvádí tvar *umru* pouze Slovník spisovného jazyk českého (SSJČ). Tvar *peku* SSJČ i SSČ.

Poslední poznámky týkající se sloves se věnují přechodníkům. Autor popsal co vyjadřují, jaké typy rozlišujeme a jaké jsou tvary (koncovky). Dnes se sice, dle slov autora, nejedná obecně o běžně užívané tvary, ale alespoň některá ustálená spojení s přechodníkem jsou stále živá. Uvádí takové příklady.

Neohebné slovní druhy tvoří samostatnou kapitolu a jak jsme již zmínili výše, není příliš obsáhlá. U příslovčí autor poznamenává, že se tvoří od přídavných jmen, což souvisí s pravopisem *mě/mně* v sufixech, a vysvětluje podstatu příslovečných spřežek. Kdy se synem dostávají k problému grafického záznamu:

„Hm, a něco se může psát i dohromady i zvlášť..“

„No to je právě tím, že jazyk se stále mění a vyvíjí . Co bylo před padesáti lety , je už dnes překonané. Takže můžeš napsat doleva, vpravo, naplno, najednou.., ale například i na příklad, donedávna i do nedávna, nakrátko i na krátko.“ (tamtéž, s. 72).

U předložek je jediná poznámka, a to poznámka týkající se vazeb předložek *s/z*. V případě zbylých slovních druhů uvádí jejich sémantické hledisko, v případě citoslovčí uvádí, jakými způsoby vznikly.

4.3.2 Shrnutí

Syn Kryštof v knize slouží jako příjemce otcových výkladů, čtenáři jakoby jen sledovali jejich rozpravy nad jazykem a otcovy vnitřní myšlenkové pochody. Je ale ovšem jisté, že Kryštof slouží jako jakýsi prostředník komunikace a poučen z rozhovorů odchází nejen on, ale především čtenáři. Jakoby oni byli Kryštofem. Takové zpracování jazykového výkladu je velmi zajímavé. Autor se také často explicitně obrací na čtenáře a ti se tak stávají jeho žáky – zkoušejí doplňovat cvičení na konci kapitol, hledají v Kryštofových textech chyby atd.

Za přínosné považují poznámky k vývoji jazyka – zejm. určitých tvarů slov. Pro některé žáky (čtenáře), především pro ty zvědavé, je takové uvedení opodstatnění určitého jevu velmi důležité a daný jev je poté snáze pochopitelný.

Celkově se jedná o poměrně stručné a jasné výklady učiva druhého stupně základní školy. Autor neproniká do problematiky příliš hluboko, ale pro osvojení spisovného jazyka a získání povědomí o stratifikaci češtiny je výklad (co se týče gramatiky) dostačující. Autorovy „poučky“ v pozici otce a zároveň učitele českého jazyka by mohly inspirovat i další učitele v tom, jak jednodušeji a srozumitelněji vybrané jazykové jevy žákům vysvětlit.

4.4 LUMÍR KLIMEŠ – VÝBĚR Z JAZYKOVÝCH KOUTKŮ (2007)

Publikace je výběrem jazykových koutků prof. Klimeše, které byly otištěny v deníku *Pravda* (od r. 1990 *Nová Pravda*) a od r. 2005 v *Plzeňském deníku*. Jedná se o výběr 166 jazykových koutků z celkového počtu 820 (Klimeš, 2007, s. 11). Autor v předmluvě připouští jistou limitaci počtu jazykových koutků, a to, že výběr nebyl jednoduchý. Snažil se, dle svých slov, vybrat ty příspěvky, které by svým tématem oslovily širší veřejnost. Tomuto aspektu je také přizpůsobený výklad vybrané problematiky. Uspořádání jednotlivých koutků je systematické. Některé na sebe přímo navazují, popřípadě autor odkazuje na další své koutky.

Jazykové koutky jsou tematicky seřazeny na části o ortografii, ortoepii, slovní zásobě, tvoření slov, tvarosloví, skladbě a stylistice. V úvodních koutcích o správném zápisu a výslovnosti výrazů vybírá autor nejen slova domácí, ale i přejatá. Koutky z oblasti slovní zásoby upozorňují čtenáře na (ne)vhodná spojení a tvoření správných a přesných výpovědních celků. Klimeš několikrát připouští, že autoři promluv si neuvědomují, že se dopouští chyb a volí nejen nesprávné gramatické tvary, ale i nevhodná lexika. Prostřednictvím příkladů s vysvětlením explicitně pobízí, abychom se (jako uživatelé tak krásného jazyka, avšak plného záludností) nad sdělením zamysleli a případně hned svůj projev „upravili“ – zvolili jiné („lepší“) slovní obraty. Často se v textu objevují výrazy v uvozovkách, prostřednictvím nichž se autor opět snaží přiblížit čtenáři, běžné mluvě.

Ve většině jazykových koutcích se Klimeš zabývá jazykovou správností, pouze posledních 25 koutků se svým zaměřením liší. Obsahují drobné sondy do problematiky etymologie, slangu a lexikografie. Autor zde hojně cituje ze slovníků (např. Jungmanna či Rosy). Na reprezentativních slovech demonstruje změny pravopisu či změny významu v závislosti na mimojazykové skutečnosti. Poslední skupina jazykových koutků se věnuje vývoji jazyka (staroslověnštině, nabodeníčkům Jana Husa a staročestíně).

Několikrát se v publikaci vyskytují dvojice jazykových koutků, jež na sebe přímo navazují. V úvodním koutku je problematika stručně vysvětlena. Navazující koutek je poté výčtem chybných příkladů. Čtenář je pobídnut, aby se je pokusil „opravit“, nebo je zde (v závorkách) předložena oprava od autora. Toto schéma je uplatněno především v koutcích zabývajících se skladbou.

Klimeš v jednotlivých koutcích uvádí buď reprezentativní výrazy, tvary či slovní spojení, nebo (především v případě předložkových spojení, syntaxe a stylistiky) velké množství chybných příkladů z řečové praxe, se kterými následně pracuje. Komentuje je,

vykládá jazykový jev a dedukuje příčiny vzniku chyby a „radí“, jak výpovědi změnit (přeformulovat). Některé koutky zaměřující se na syntax jsou spíše výčtem chyb. Po krátkém úvodu se pouze řetězí příklady z řečové praxe a v závorkách jejich náprava, aby byly větné celky přesnější, jasnější. Čtenáři je tak podkládán bohatý „důkazní“ materiál, o který autor opírá svou „nutnost“ věnovat se danému jazykovému (řečovému) problému. Je tak zřejmá vysoká frekvence daných chyb.

Výklady o jazyce jsou v publikaci obecně velmi stručné a jasné. Autor upřednostňuje „opravu chyb“ nad, dle jeho slov, dlouhým a složitým vysvětlováním problematiky. Výklad na závěr koutku zjednoduší stručnou radou ve stylu „zjednodušeně řečeno“.

Klimeš užívá i odbornou latinskou terminologii, kterou ovšem ihned doplňuje českými ekvivalenty. Čtenáři jsou tak dále poučeni. Latinské termíny jsou navíc tučně zvýrazněny. Mimo to uvádí autor v některých případech i spisovnou výslovnost cizích či přejatých výrazů. V některých koutcích se čtenářům dostane i obecného poučení, nejen o jazyce.

Autor v koutcích odkazuje na lingvistické příručky, jejichž kodifikací se řídí. Citace z odborných příruček mezi sebou často komparuje. Cituje nejen aktuálně platné verze, nýbrž i starší vydání.¹⁶ Těmito příručkami jsou *Akademická pravidla českého pravopisu* (Praha: Academia, 1993), *Pravidla českého pravopisu, školní vydání* (Praha: Pansofia, 1993), *Nový akademický slovník cizích slov* (Praha: Academia, 2005), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Praha: Academia, 1994), *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha: Academia, 1989).

4.4.1 Problematika morfologie

Jak již bylo v výše uvedeno, jazykové koutky jsou členěny tematicky dle jednotlivých lingvistických disciplín. Koutky věnující se tvarosloví také tvoří vlastní celek (skupinu jazykových koutků). Takových koutků je zde celkem šestnáct (příčemž jsou zde dvě dvojice koutků věnujících se jedné problematice). Koutky jsou seřazeny dle náležitosti ke slovnímu druhu.

Nejprve začíná autor s funkcí 5. pádu a spisovnými tvary u vybraných slov. Vzhledem k porovnání výkladu o vokativu s popularizační příručkou *Schůzky s češtinou* cituji část Klimešova koutku: „*Kdybychom ale tvrdošijně trvali na tom, že pátým pádem přece jen*

---

¹⁶ Jazykové koutky otiskované v této popularizační publikaci, které byly původně vydávány v novinách v minulém století, byly samozřejmě upraveny dle současně platné kodifikace.

voláme, pak je ovšem třeba se zamyslet nad tím, zda dovedeme volat správně... Kdyby někdo chtěl například gramaticky správně zavolat na soudce, směl by použít jen tvaru soudce! nikoliv soudče! (Pokud máme co činit se soudci a soudy, nezapomeňme na to: vzbudíme lepší dojem, znajíce správný pátý pád.)... “ (Klimeš, 2007, s. 54)

Tvary podstatných jmen typu *idea, individuum, kivi* jsou tématem dalšího koutku. Autor u slova *idea* uvádí celé jeho deklinační paradigma (se spisovnými dublety v jednotlivých pádech), v případě *individua* vybírá pouze 3., 6. a 7. pád plurálu. Tvary slova *kivi* cituje z několika kodifikačních příruček a porovnává je.

Následuje výklad tvarů mužských příjmení cizího původu (typu *Dante, Goethe, Manet, Wagner*) a příjmení s pohybovým *-e-*. Problematika s pohybovým *-e-* se vyskytuje ve 2 jazykových koutcích – nejprve u příjmení německého původu, poté u českých příjmení. Cituje z kolektivní práce F. Daneše *O češtině pro Čechy* (Praha, 1960).

Problematice kategorie životnosti věnuje Klimeš 2 jazykové koutky. Poučí čtenáře o rozlišení životnosti gramatické a biologické. Uvede příklady substantiv, která mají dvojitou životnost, a pravopis ve shodě podmětu s přísudkem ve tvaru přídělního činného. Uvádí i možnost tripletu *dni, dny, dnové*.

„Uvedenou nepravidelností (učebně by se řeklo anomálií) netrpí však jen sněhuláci. Jsou jí postiženi – i když poněkud jiné formě – také slanečci, ledoborci, činitelé aj. Podstatné jméno slaneček může mít v 1. p. množného čísla podobu slanečky nebo slanečci. Rozhodneme-li se však pro tvrdý tvar slanečky, musí se to projevit i ve shodě v přídělní po -l- pouze tvrdé -y: slanečky páchly. Rozhodneme-li se pro tvar slanečci, musí se to projevit i ve shodě v přídělní, tj. bude tam měkké -i: slanečci páchli. Pro kterou podobu se rozhodneme (slanečci, slanečky), záleží na nás. Ale nezáleží už potom na nás, jaké i/y si vybereme v přídělní.“ (Klimeš, 2007, s. 57)

Tématem dalšího koutku je deklinační paradigma zájmena *týž, tentýž*. Klimeš uvádí paradigma jednotného i množného čísla, rodu životného i neživotného. V tomto případě ale postrádám poznámku o pomocném vzoru *mladý*, který by čtenářů, dle mého názoru, jistě skloňování ulehčil.

Následující koutek upozorňuje čtenáře na (ne)správné tvary vztažných zájmen *jenž* a *který*. Autor pouze uvádí příklady s chybným tvarem, který opravuje: *„Návrh, jenž delegáti zamítli, se objevil znovu. (Spr.: jež zamítli.) Hudební nástroj, jenž žák vyhrál, mu způsobil velkou radost. (Spr.: jež vyhrál.) To byl dojem, jenž chtěl na zaměstnavatele udělat. (Spr.: jež) Zákon, jenž kdysi propagoval, nyní nedoporučuje. (Spr.: jež) ...“ (tamtéž, s. 59).*

Ze zájmné problematiky dále popisuje tvary *se, sebe* a na tvarech *on, ono* poukazuje na změnu kodifikace na základě řečové normy, kdy původně „chybné“ tvary byly uznány za spisovně kodifikované.

U číslovek nejprve komentuje (ne)správný grafický zápis, pak rozdíl mezi číslem a číslovkou a nutností správně skloňovat číslovky *dva, oba, tři, čtyři*: „... *otázka správnosti, zejména při skloňování. Strýček přijel se svými dvěma dětmi. Dva je přívlastek shodný, musí mít tedy stejnou koncovku jako řídicí podstatné jméno: -i. Jenže ono je to špatně. Shoda není mechanická. Dva, dvě, oba, obě mají zvláštní, tzv. duálové skloňování (záležitost historická); v 7. p. je pro mužský, ženský i střední rod jeden tvar: dvěma. Tedy dvěma svými dětmi.*“ (Klimeš, 2007, s. 61). Tato poznámka o tvaru 7. pádu je k paradigmatu číslovek *dva, oba* jediná (Srov. s publikací *Schůzky s češtinou*). Zajímavá je poznámka k tvarům 2. pádu číslovek *tři, čtyři*, kdy můžeme pozorovat změnu kodifikace: „*P 1981, 1983 uvádějí pouze tři, ale čtyři, 2. p. čtyř. Tvary třech, čtyřech se pokládaly za nesprávné a ve škole se někdy zakazovaly skoro policejně. Mluvnice češtiny 2 (Praha 1986) pokládá tvary třech, čtyřech za hovorové. A dodává: „... jeví tendenci k stylové neutrálnosti.*“ ŠP uvádějí *tři i třech, čtyř i čtyřech. Totéž SSČ.*“ (Klimeš, 2007, s. 61).¹⁷

Ze slovesné problematiky vybral Klimeš do této publikace pouze 3 jazykové koutky, tematicky o přechodnících a vidu. V citaci můžeme sledovat úvod prvního koutku s „odůvodněním“ výběru: „*Kdyby existovala nějaká kniha ohrožených tvarů ohebných slov, zapsali bychom do ní bez váhání přechodníky... V současné době je přechodníků stále méně; v mluveném jazykovém projevu, nemá-li ráz obzvláště slavnostní, jsou vzácné. A přece je to tvar z hlediska stylistického tak výhodný: dovede odstínit hlavní děj od vedlejšího, časové vztahy apod. Je však zdrojem nepříjemných a svým způsobem záluďných chyb, Uvedme si několik příkladů nesprávného užití přechodníku: ...*“ (tamtéž, s. 62). Po uvedení chybných příkladů vysvětluje sémantický význam přechodníků a další potíže související s tvorbou přechodníku v podobě dalších příkladů, které jsou obsahovým jádrem druhého jazykového koutku o přechodnících. U slovesného vidu, po stručném vysvětlení o tom, co vyjadřuje dokonavost a nedokonavost, cituje V. Šmilauera, že vidové cítění má každý rodilý mluvčí (slovanského jazyka). Pak ale uvádí chyby – chybné řečové promluvy (bez opravy), nad kterými se podivuje, že je řekl rodilý Čech. Oproti vybraným popularizačním publikacím výše se Klimeš k vidu více nevyjadřuje – neuvádí příklady dokonavých a nedokonavých sloves, neuvádí vidové protějšky atd.

---

¹⁷ Zkratka P značí Pravidla pravopisu, ŠP školní vydání pravidel pravopisu, SSČ Slovník spisovné češtiny.

Poslední koutek z části věnované výhradně morfologii s názvem *Miscelanea – přihodit se může leccos* je spíše přehledem chyb a oprav při flexi. Od ostatních koutků se dost liší. Nejedná se o systematický výklad, jde spíše o spojení promluv obsahujících gramatickou chybu.

Problematiky morfologie, jež je společně se syntaxí součástí gramatiky, se částečně týká také další skupina jazykových koutků, která se věnuje substantivním a slovesným vazbám. Po úvodním výkladu o tom, co je vazba, jsou čtenářům předkládány příklady chybných vazeb a jejich následná oprava. Substantivní a slovesné vazby souvisejí s problematikou pádů a předložek (tj. zapojení slov do vyšších celků). V návaznosti na substantivní vazby autor varuje před snahou o jazykovou ekonomii, která není v některých případech (které čtenářům předkládá) vhodná, a srozumitelností sdělení.

Problematiku morfologie nalézáme i v dalších jazykových koutcích, které nejsou dle rozdělení obsahu publikace zařazeny k tvarosloví. Obsahem těchto koutků není primárně morfologická rovina vybraných výrazů, ale v rámci komplexnosti je výklad doplněn drobnými morfologickými odbočkami. Nejvýraznější jsou tyto morfologické jevy: tvary substantiv typu *skica, kecy, hecy*, tvary substantiva *střechýl*, koncovky sloves (shoda podmětu s přísudkem) či koncovky přídavných jmen (shoda s řídicím podstatným jménem), které souvisejí s problematikou gramatické a biologické životnosti, rozlišení vazeb předložek *s, z* (se 7. a 2.p.) či vymezení částic.

4.4.2 Shrnutí

Jazykové koutky L. Klimeše jsou napsány čtivě a zábavně. Nejsou přehlcneny odborným obsahem, výkladem o jazykovém problému. Autor si vybírá pouze jistou část z vybrané jazykové problematiky a tu komentuje podrobněji. Výklad (poučení) vychází z chyb, které pocházejí z řečové praxe. Klimeš uvádí opravdu velké množství užití chybných jazykových prostředků v běžné mluvě. Některé koutky jsou pouhými výčty chyb. V některých případech bych však soustředila čtenářovu pozornost na tvary správné – spisovné, kodifikované. Někteří čtenáři mohou mít, dle mého názoru, právě kvůli obsáhlému výčtu chyb ve své mysli zmatek.

Výklady o jazykových prostředcích jsou doplněny poznámkami ke stylovému rozvrstvení češtiny. Čtenáři jsou upozorněni na spisovné a hovorové tvary a na výrazy knižní a neutrální. Klimeš poukazuje i na proces vývoje jazyka, frekvenci užití tvarů a výrazů a změnu kodifikace, ke které dochází na základě řečové praxe, tedy změny jazykové normy. Jako „důkaz“ cituje starší odbornou literaturu – kterak byl ten který jazykový jev

(ne)kodifikován. Odkazy na kodifikační a normativní příručky shledávám velmi zajímavé a účelné. Klimeš neuvádí celá deklinační paradigmata, pouze vybírá „problematické“ pozice, výjimkou je zájmeno *týž* (*tentýž*).

4.5 JAROSLAVA HLAVSOVÁ - ČEŠTINA NA KAŽDÝ DEN: 365 SLOV, V NICHŽ SE ČASTO CHYBUJE (2007)

Jaroslava Hlavsová touto publikací navazuje na své další popularizační publikace, a to *Opravník omylů v jazyce českém* (2000) a *Čeština bez chyb: 333 slov, v nichž se často chybuje* (2001). Opět vybírá časté chyby v komunikaci a jasně vysvětluje správné (kodifikované) jazykové prostředky - tvary slov, spojení slov, věcný význam, výslovnost či pravopis (grafický zápis).

Text této popularizační příručky je členěn na očíslované odstavce. Každý odstavec je pojmenován velice jednoduše – jedná se o 1 slovo (sousloví) či prefix. Výraz v názvu odstavce je pak tématem výkladu. Výklad se týká různých jazykových rovin. U některých slov se autorka věnuje pouze jejich věcnému významu, nebo pouze pravopisu, jindy nahlíží na slovo z pohledu více jazykových rovin. Vybrané výrazy zastupují určitý jazykový jev či skupinu slov, tvarů aj. Převažující jednoslovné názvy působí jako hesla a tím, že jsou řazena abecedně, nabývá čtenář dojmu, že listuje v nějakém slovníku. Počáteční písmeno názvu je jediným kritériem řazení obsahu – publikace není z hlediska obsahu jednotlivých odstavců nijak členěna. Nenalezneme zde tak například část (skupinu odstavců) věnovanou pouze problematice z oblasti morfologie apod. Počet 365 vysvětluje autorka v úvodu takto: „*Tolik je dní v roce. Zkuste se denně zamyslet nad jedním z probraných hesel této příručky. Uvědomujete si mnoho dalších chyb? Pak doporučujeme soustavněji užívat hlavní závazné prameny – platná Pravidla českého pravopisu a Slovník spisovné češtiny. Pro běžné praktické použití a poučení ale snad náš dobře míněný výběr slov vám bude také užitečný. Přejeme, abyste nenašli mezi uvedenými slovy ani jedno vlastní pochybení (při četbě od A do Z).*“ (Hlavsová, 2007, s. 6)

V úvodu také Hlavsová vysvětluje, že zvolená hesla představují určitý pravopisný nebo gramatický jev, který v běžném hovoru užíváme chybně – užíváme tvary z jiné stylové oblasti (například prostředky hovorové či obecněčeské v psaném projevu), chybně skloňujeme nově přejatá slova, nebo neznáme kodifikované dublety (popř. triplety). Právě tímto oblastem se v knize věnuje nejvíce.

4.5.1 Problematika morfologie

Jak hodnotit, komentovat populárně naučné výklady z oblasti tvarosloví v této publikaci? Budu postupovat dle tradičního pojetí, tzn. dle slovnědruhov¹⁸ platnosti jednotlivých hesel (zástupců určitého pravopisného či gramatického jevu). Hesla jsou nejčastěji substantiva a to taková, která nejsou původně česká nebo jsou z hlediska formální morfologie „zajímavá“ (tzn. s určitými výjimkami a změnami v deklinaci). Hlavsová u přejatých slov popisuje jejich „problematické“ tvary ve vybraných pádech (např. hesla *Hippie, Idea, Skica*), v případě nesklonných jmen uvádí, ve kterých rodech se užívají (např. hesla *Hoby, Image*). U každého přejatého slova nejprve uvádí jeho sémantický význam, až poté popisuje začlenění do české tvarové soustavy. Jako ukázkou uveďme heslo *Album*, u kterého máme i krátký etymologický výklad: „*Album je slovo latinské, přejaté prostřednictvím úřední němčiny. Latinsky je albus bílý a album označovalo ve starém Římě bílou desku na vyhlášky. Dnes je pro nás album jen kniha na sbírku známek nebo fotografií a slovo album je jen rodu středního. Skloňujeme dál jen bez zakončení prvního pádu – tedy pouze do alba, s albem apod. Chybně tu bývá také mužský rod: toho albumu.*“ (Hlavsová, 2007, s. 9).

Hlavsová v knize popisuje skloňování jmen osobních. Opět vybírá jména přejatá – ženská osobní jména typu *Mia, Mája* a mužská příjmení přejatá z němčiny (*Herder*). V obou těchto případech upozorňuje na možnost výběru ze dvou variant a chybnou výslovnost.¹⁸ U příjmení původně z jiných slovanských jazyků (heslo *Tolstoj*) upozorňuje na jejich složenou deklinaci. Popisuje i tvary proprií typu *Kníže, Kočí, Martinů*.

Dále autorka upozorňuje na spisovné tvary, tvarové dublety (v některých případech triplety) či kolísání mezi vzory - např. hesla *Azylant, Čára, Euro, Karta, Kněz, Kníže, Koleno, Křest, Loket, Noc, Práce, Ruka, Rukojmí, Táborita, Vejce, Ves*. To vše v rámci širšího pohledu na vybraná slova (hesla). Jako příklad výkladu uveďme celý text pod heslem *Peníze*: „*Běžně toto slovo užíváme jako pomnožné. Pak má i v 7. pádu tvar penězi (hospodařit s penězi, je to penězi k nezaplacení apod.). Jen kdybychom mluvili o jednotlivých mincích – penízech, je tu od slova peníz málo užívaný tvar penízi. Stále častější chybou je však 7. pád od slova peníze s koncovkou podle ženského rodu – peněžmi. Není snad třeba připomínat, že spisovný takový tvar není.*“ (tamtéž, s. 85), nebo výklad k heslu *Den*: „*Slovo den má zvláštní tvarovou rozmanitost. V 3. a 6. pádě jsou různé spisovné tvarové možnosti: ke dni, kde dnu, ve dni, ve dnu, ve dne, množné číslo má v 1. a 4. pádě dni i dny a v 2. pádě*

---

¹⁸ Výklad o mužských původně německých příjmeních je obsahově shodný jako ten v publikaci L. Klimeše.

může být několik dní i dnů. Pozor ale dáme na to, že tvar dni i dny se shoduje s přičestím minulým zakončeným na -ly. Dni (nebo dny) se krátily. A ještě něco o dnech význačných, jejichž názvy píšeme se začátečním velkým písmenem: Štědrý den, Den Země, Den lidských práv apod.“ (tamtéž, s. 25). Tvar *dnové* autorka neuvádí, zřejmě proto, že se v dnešní mluvě téměř nevyskytuje a soustředí svůj výklad na shodu substantiva s verbem.

Jak můžeme vidět, Hlavsová popisuje nejen tvary slov, ale i jejich věcný význam a příklady jejich zapojení do vyšších celků. Také poučuje o pravopisu – psaní velkých a malých písmen, psaní měkkého *-i* či tvrdého *-y* (např. heslo *Tác*) či správné (spisovné) délce samohlásky (např. heslo *Čára, Party*).

U podstatných jmen bychom se ještě mohli pozastavit u výkladu o vokativu, který se nachází pod heslem *Soudce!*, a porovnat ho s výkladem z publikace *Schůzky s češtinou* (výše): „*Oslovení v 5. pádě jmen tohoto typu (je samo vzorem podstatných jmen) je tvarově shodné s 1. pádem, tedy správně jen pane soudce, pane obhájce, ty zrádce, ne soudče, obhájče, jak se chybně často 5. pád utváří podle typu otec, poslanec, bratranec, kde je změkčené zakončení (otče, bratranče) náležité.*“ (tamtéž, s. 102).

V případě hesla *Manžel* upozorňuje autorka na funkci koncovky rozlišovat význam. Pod heslem *Kůň* vykládá problematiku životnosti – koncovky životných a neživotných maskulin: „*Slovo kůň i zdobnělina koníček dělá někomu potíže při rozhodování o tvarech slovesa, s kterým ho spojí. Je to proto, že má v množném čísle v 1. pádě neživotné koncovky: koně, koníčky (vedle životného tvaru konícci). Přesto rozhoduje to, že jde o tvory živé, a koncovky sloves píšeme měkké -li: černí koně přijeli, koníčky řehtali. Je tu tedy tzv. shoda životná (v případě, že nejde o přenesený význam slova koníček, totiž 'hobby'). Stejně se píše u neživotných koncovek slov lidičky a rodiče: lidičky se sběhli, rodiče rozhodli.*“ (tamtéž, s. 58 – 59).

Výklad u některých substantivních hesel se týká pouze slovtvorby (např. hesla *Mrazák, S. R. O.*).

I u dalších slovních druhů (hesel) jsou výklady podobné. U každého slova je vyložen jeho sémantický význam a následně určitý jazykový jev či upozornění na chyby, kterých se u takových slov dopouštíme. Chybné tvary, chybné zapojení do vyšších celků, chyby vyplývající z nepochopení významu slova... Autorka poučuje i o rozvrstvení jazyka a výrazech, tvarech typických pro určitou funkční oblast.

Výklady týkající se adjektiv se věnují převážně morfologii derivační (např. hesla *Červenomodrobílý, Florentský, Futuristický, Hercegovský, Sociálnědemokratický*) nebo výkladu významu (v některých případech s upozorněním na paronyma). Čtenáři jsou

poučení o rozdílu mezi účelovými a dějovými adjektivy (heslo *Řadící – řadící*). Tvarům přídavných jmen se autorka věnuje pouze v případě stupňování, kdy u hesla *Víc* popisuje 2 způsoby tvoření 2. stupně (tj. předponami či opisem). Vychází z časté chyby, kdy uživatelé jazyka kombinují oba typy dohromady.

U zájmen upozorňuje Hlavsová na některé tvary osobních zájmen *já, on, ona, ono*, tázacího zájmena *čí*, vztažného *jenž*. Jako příklad uvádíme heslo *Sám – samý*, kde můžeme opět sledovat, jak se autorka soustředí především na význam slov(a) a chyby: „*Zájmeno sám, sama, samo (množné číslo sami, samy, sama) se v dalších tvarech už skloňuje jako přídavné jméno mladý, má tedy tvary samého, samému... v množném čísle samých, samým. Má víc významů, především zdůrazňuje: přišel i sám pan ředitel; v doplňku znamená 'bez cizí pomoci': uvařila to sama, jindy je ve významu 'naprostý, úplný': na samém začátku knihy. V takové souvislosti se dříve zapovídalo přídavné jméno samotný: na samotném okraji města; to je dnes už v hovorovém jazyce dovoleno. Jsou však i věty, ve kterých jsou slova sám a samotný rovnocenná: nechala děti večer samy i samotné...“ (tamtéž, s. 98).*

Z tvarosloví číslovek jsou čtenáři poučeni o dvojí spisovné podobě číslovky *čtyři* ve 2. pádu,¹⁹ o pozůstatku duálu v instrumentálu číslovek *dva, dvě, oba* a o skloňování složených číslovek.

Výkladům o slovesech věnuje Hlavsová velký prostor. Upozorňuje na časté a chybné křížení slovesných vazeb - např. slovesa a současně hesla *bránit, obchodovat, předpokládat, uvažovat, vyvarovat* nebo *jednat*, které cituji níže:

„*Jednat je sloveso širokého užití, nejčastěji se domlouváme či jednáme o něčem, projednáváme něco. U slovesa jednat tedy je náležitý 6. pád, ne sedmý s předložkou nad, jak se ozývá v úřední češtině – jednat nad rozpočtem, jednat nad novou koncepcí.*“ (Hlavsová, 2007, s. 47).

Také komentuje vybrané slovesné tvary. Upozorňuje na spisovné osobní koncovky, spisovné tvary kondicionálu a imperativu (hesla *Přihlásit se* a *Pomoci*), rozlišení koncovek knižních a neutrálních... Za příklad takového výkladu uvádíme hesla *Kázat* (tamtéž, s. 52) a *Vědět* (tamtéž, s. 115):

„*Podobně jako slovesa s předponami (dokázat, přikázat, ukázat, zakázat) má i základní tvar kázat tvary kážu, oni kážou (ne káži, káží). Význam slovesa kázat je jednak 'hlásat nebo pronášet řeč', ale v knižní vrstvě znamená i 'přikazovat' - „jak zákon káže“.*“

---

¹⁹ Dublety číslovky tři, které jsou běžně vykládány společně s číslovkou čtyři, jelikož se jedná o stejnou záležitost, čtenářům předloženy nejsou.

„*Tak jako sloveso jíst, i vědět patří k nejvíce užívaným slovesům. A též chyba v tvaru 3. osoby množného čísla je i tady: slyšíme někdy oni ví, že..., ale správně jen oni vědí. Tvar oni ví je jen nářeční, známe ho z jihozápadních Čech.*“

Příslovcím je věnováno několik hesel. V první řadě se jedná o příslovečné spřežky a jejich odlišení od předložkových spojení – hesla *Na boso, Napolo, Namístě, Zato*. U poznámek k stupňování přídavných jmen uvádí i příklady 2. stupně příslovčí. Hlavsová poučuje o významu příslovce *zdarma*, a jak ho „(ne)můžeme“ použít ve větě – v jakém významovém spojení. Dále uvádí jak se chybně (v oficiálních zprávách) skloňuje (nesklonné) příslovce *oblačno*, nebo kterak je příslovce *jak* užíváno při porovnávání místo spojky *než* (*je větší jak/než ty*). Komentuje i nadměrné užívání příslovce *historicky* či expresivní vyjádření intenzity příslovcem *strašně*. Autorka připomíná významy příslovčí *respektive, potažmo* a uvádí chyby, které při jejich používání děláme: „*Respektive je nesklonný latinský výraz s významem 'vlastně'. Užívá se ke zpestření nebo opravě výroku, např. Narodil se na Moravě, respektive na pomezí Moravy a Slovenska. Častou chybou je výslovnost respektive nebo dokonce respektivně, která slovo cizí nesprávně připodobňuje zakončení českému, příslovcím jak poctivě, šedivě.*“ (tamtéž, s. 95).

Hesly v tomto „slovníku chyb“ jsou i samotné předložky. Hlavsová komentuje pravé (primární) předložky *na, pro* a nepravé (sekundární předložky) *na rozdíl, skrz, vzhledem k, z důvodu, kromě*. Uvádí s jakým pádem se (správně) pojí a co vyjadřují. Jako příklad uvádíme heslo *Napříč*: „*Znáte časté dohody napříč politického spektra? Předložka napříč tu má nesprávnou vazbu s 2. pádem. Opravíme na náležité spojení s pádem 7. a máme dohromady napříč politickým spektrem, podobně jako cesty napříč Evropou nebo dráhy napříč světadílem.*“ (tamtéž, s. 73). I v případě předložek jsou čtenáři upozorněni na stylistický rozdíl (knižní předložka *oproti* a neutrální *proti*). Autorka také uvádí předložkové vazby, které se staly frazeologickým spojením, a jsou užívané zejm. v mluvených projevech: *na vině, na čele, s to, o tom, že*.

V případě spojek soustředí Hlavsová svůj výklad na jejich sémantický význam a (správné) užití, někde uvádí i analogické spojky. Komentuje spojky *a, díky (vinou, kvůli), jelikož, ovšem, neboli, přeci...* Upozorňuje i na jejich stylové zbarvení a s tím související nepatřičnost v některých promluvách.

Poznámka k částicím není nikde explicitně napsaná a na citoslovce autorka v textu nijak neodkazuje.

4.5.2 Shrnutí

Hlavsová se soustředí především na slova přejatá. Často uvádí, z jakého jazyka pocházejí, vysvětluje jejich význam a upozorňuje na pravopis. U slov ohebných (cizího i domácího původu) uvádí tvary, ve kterých se často chybuje. Součástí výkladů o původně českých i přejatých slovech jsou i příklady jejich užití ve vyšším celku (syntagmatu, větě), v některých případech uvádí Hlavsová i další podobná, analogická slova (např. heslo *Kůň* citované výše). Jednotlivé odstavce jsou uceleným popisem hesla podobným tomu, který je ve slovnících – ASCS, SSČ, SSJČ. Srovnejte například výše citované heslo *Album* s podobou ve slovnících.²⁰

Výběr jazykových jevů je pestrý, ale vysvětlení jsou ve většině případů velmi stručná, bez hlubších souvislostí.

Někdo by mohl namítat, že by obsah knihy měl být nějakým způsobem systematizovaný, autorka však v úvodu knihy poznamenala, že jde spíše o to zamyslet se „každý den“ nad nějakým jazykovým problémem – chybou.

Některé výklady jen opakují to, co už bylo jednou v publikaci vysvětleno. Důvodem je zřejmě snaha dosáhnout počtu 365. Jako příklad uvádíme hesla *Latinskoamerický* (Hlavsová, 2007, s. 61) a *Sociálnědemokratický* (tamtéž, s. 102):

„Přídavné jméno latinskoamerický vzniklo z ustáleného spojení Latinská Amerika. Taková složená přídavná jména píšeme vždycky dohromady (na rozdíl od typů souřadných se stejně zakončenou první částí, tj. na -sko: společensko-politický nebo těch, která vyjadřují vztah vzájemnosti, např. rusko-český).“

„(Sociálnědemokratický) je přídavné jméno složené z ustáleného přívlastkového spojení sociální demokracie. Je příkladem přídavných jmen takto utvořených a podle Pravidel psaných dohromady, ne se spojovníkem.“

L. Klimeš v publikaci *Výběr z jazykových koutků* v takovém případě odkazuje na jiný (předcházející) koutek. A další dvě výše uvedené popularizační publikace, jejichž výklady jednotlivých jazykových jevů jsou řazeny vzhledem k obsahu systematicky, také jen odkazují na předcházející výklady. P. Sgalla a J. Panevová ve své publikaci odkazují konkrétním číslem (pod)kapitoly.

---

²⁰ Pro rychlejší vyhledávání použijte Internetovou jazykovou příručku (IJP) <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

4.6 MARKÉTA PRAVDOVÁ A KOL. - JSME V ČEŠTINĚ DOMA? (2012)

Jedná se o knižní výběr z dotazů adresovaných jazykové poradně Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. V předmluvě jsou čtenáři seznámeni s prací a službou jazykové poradny, s její stručnou historií a vývojem.

Veřejnost se na jazykovou poradnu v minulém století obracela prostřednictvím dopisů či telefonicky. Jakýsi zlom nastal s nástupem internetu. Jazyková poradna zaznamenala zvýšený zájem o poradenskou činnost a postupně své internetové stránky rozšiřovala, aby byly uživatelsky přívětivější. Byla tak například vytvořena rubrika nejčastěji kladených dotazů a odpovědí, nebo rubrika *Dotaz týdne*. Obě tyto rubriky se staly podkladem knižního vydání. *Na co se nás často ptáte*, výběr z nejčastěji kladených dotazů a odpovědí na ně, byl vydán v roce 2002. Publikace *Jsme v češtině doma?* je výběrem z „dotazů týdne“ a byla vydána v roce 2014. Většina odpovědí byla vzhledem ke knižnímu vydání rozšířena, dotazy však byly otištěny v původní (autentické) podobě.

Každý dotaz (a odpověď na něj, tzn. výklad jazykového jevu) má heslovitý název. Hesla jsou v knize řazena abecedně, tj. bez obsahové souvislosti. Na dotazy odpovídalo celkem 12 jazykovědců. Své výklady opírali o odbornou literaturu, zejm. slovníky a mluvnice. Jelikož se čtenáři často dotazovali na jevy týkající se jazykového úzu a dosud nekodifikované normy, odkazovali lingvisté i na data z Českého národního korpusu.

Dotazy (a následné výklady) se nejčastěji týkaly významu slov, popisu (motivace) vzniku pojmenování, etymologie. Lidé se často ptali na jevy týkající se odvozování slov (problematiku morfologie derivační). Na to, zda je určité slovo, odvozené systémově, jazykově správně, jaký je rozdíl ve významu slov odvozených ze stejného nebo podobného (základového) slova. Dotazy se také týkaly vysvětlení rozdílů mezi synonymními prostředky.

Dalším okruhem dotazů a výkladů byly jevy z oblasti ortografie a ortoepie. Výklady této problematiky se týkaly především slov cizích nebo přejatých. Výklady o skladbě byly buď o konkrétních „problémových“ spojeních či výpovědích, nebo o slovosledu.

Dotazy se týkaly slov (jazykových prostředků) ze všech funkčních stylů. Tazatelé byli, jak můžeme z kontextu některých pokládaných otázek vyzorovat, učitelé, administrativní pracovníci, odborníci z jiných oborů, studenti nebo jednoduše jen laici se zájmem o náš jazyk. Tazatelé v mnoha případech před odesláním svého dotazu jazykové poradně sami hledali (správnou) odpověď – v některých případech zcela neúspěšně, jindy pro ně nebyla dostačující. Jazykovědci poté buď citovali zdroje (odborné publikace), které

jsou staršího vydání (tj. i z 19. století), nebo daný jev vysvětlili na jiném, analogickém příkladu.

Nutno ještě závěrem dodat, že se jedná o výběr „dotazů týdne“ z let 2006 – 2010, tj. 261 týdnů, a proto kniha obsahuje 261 hesel. Od roku 2009 zjednodušuje uživatelům vyhledávání Internetová jazyková příručka.

4.6.1 Problematika morfologie

Z oblasti morfologie směřují na adresu jazykové poradny dotazy týkající se především flexe cizích slov, která se postupně (ne)začleňují do české tvarové soustavy. Lidé se dotazují na tvary (v konkrétním pádu nebo na vzor, podle kterého se slovo skloňuje), nebo kategorii rodu. Z podstatných jmen se jedná o slova *aloe vera*, *bača*, *boss*, *cash flow*, *časomíra*, *fakt*, *hot dog*, *chrám*, *chřest* (křest), *kynkažu*, *léto*, *mozaika*, *pañaca*, *patogen*, *panda*, *pantofle*, *Pluto*, *Soči*, *stresemann*, *středisko*, *tsunami*, *vlhko*. Jako příklad uvedme heslo č. 221 v chrámu, nebo v chrámě?: „Ráda bych se zeptala na skloňování podstatných jmen chrám a koncert. Zvláště mě zajímá 6. pád. Je možné, že existují dvě možnosti – chrámu/chrámě a koncertu/koncertě?“

Slova chrám a koncert se skloňují podle vzoru „hrad“. U tohoto vzoru se v 6. p. vyskytuje jak koncovka -e/-ě, tak koncovka -u. Za základní se dnes považuje koncovka -u. Tu mají nově přejímaná slova (na internetu, v managementu, na skeneru, v e-mailu atd.). Koncovku -e/-ě si podrží slova stará (v lese, na táboře, v kostele), avšak i k nim začíná pronikat koncovka -u. U mnohých slov lze zvolit koncovky obě (v dopisu – v dopise, v rozhlasu – v rozhlase, na sekretariátu – na sekretariátě).

Při rozhodování, zda určit tvar hradu, chrámu, koncertu či hradě, chrámě, koncertě apod., hraje roli i to, o jaký význam 6. pádu se jedná. Jde-li o význam předmětový, tzn. že dané spojení plní ve větě funkci předmětu, je obvyklejší, běžnější koncovka -u (např. mluvili jsme o hradu, o koncertu). V případě, že se uplatňuje jako příslovečné určení místa, dává se obvykle přednost koncovce -e/-ě (potkali jsme se na hradě, na koncertě).

Ačkoliv pro slovo chrám platí totéž pravidlo, je přece jenom něčím výjimečné: snad pod vlivem spojení v chrámu Páně se v něm mnohem častěji užívá koncovka -u ve významu místním (v ČNK podoba chrámu převažuje).“ (Pravdová a kol, 2012, s. 161).

Dotazy se také týkají skloňování cizích vlastních jmen – finských křestních jmen žen, mužských příjmení zakončených na -e (cizích i původně českých, např. *Kubice*, *Tycho Brahe*), mužských příjmení zakončených -y po samohlásce (*Rompuy*, *May*) – či složených názvů (*Papua – Nová Guinea*, *Kaplanova-Meierova metoda*). U tvarů jednotlivých slov

poučují jazykovědci také o vývoji jazyka (právě v tom tkví rozdíl například u tvarů slov *chřest* – *křest*, tvary zájmena *já* nebo obourodé slovo *kredenc*).

Jak jsme již popsali výše, většina dotazů/výkladů souvisí především se sémantikou a derivační morfologií, která je často na rozhraní mezi formální morfologií a lexikologií. Například u (tazatelem vymyšleného) slova *hostka*, poučuje výklad o slovech vespolečných. Významotvorná funkce koncovky je podrobněji vysvětlena na příkladech *sčítání lidu* (významový rozdíl mezi tvary *lidu* a *lidí*), *přestupní* a *přestupný*.

Samotné kategorii čísla se věnují výklady o distributivním užití singuláru a plurálu a skloňování duálu, ve výkladu věnovanému rodu je popsána podstata gramatického rodu (a shody).

Komentáře k morfologii přídavných jmen jsou většinou až druhotné. V první řadě jde o slovtvorbu (motivaci a slovtvorné afixy). O přídavných jménech z pohledu morfologie najde čtenář poučení o rozdílu mezi dějovými a účelovými přídavnými jmény či o jakostních přídavných jménech.

Problematiky morfologie zájmen se v této publikaci věnuje pouze popis flexe osobního zájmena *já*. Tazatel se zajímá o důvod (vznik) dubletů v některých pádech. V odpověď popisuje jazykovědec vývoj od praslovanských tvarů.

Výklady o číslovkách jsou odpověďmi na dotazy týkající se jmenného tvaru řadových číslovek (v lidové rčení), tvarů číslovky *půldruhý*, skloňování v případě, že se v číselném výrazu vyskytuje desetinná čárka a tvar číslovky ve spojení číslovky a počítaného předmětu.

Poučení o slovesech se nejvíce soustředí na kategorii vidu – na to, že slovesa cizího původu bývají obouvidová, nebo se k nim často pojí nedokonavý sufix *-ovat*, na konkrétní příklady vidových protějšků a jejich význam (př. *rezervovat* – *zarezervovat*, *lícovat* – *slícovat*) a na tvorbu přechodníků... Na dotaz poučeného tazatele jsou vysvětleny tři typy přechodníku. Další odpověď se týká vymezení neurčitých slovesných tvarů: „*Neurčité slovesné tvary nevyjadřují kategorii osoby, času a způsobu. Patří mezi ně infinitiv, přičestí minulé (činné), přičestí trpné, přechodník přítomný a přechodník minulý . Tvary určité vyjadřují jednu ze tří mluvnických osob čísla jednotného nebo množného. Patří mezi ně tvary oznamovacího způsobu času přítomného, minulého a budoucího, tvary rozkazovacího způsobu a tvary podmiňovacího způsobu přítomného a minulého...*“ (tamtéž, s. 96).

Dotaz byl položen i na osobní koncovky sloves – kdy se uplatňuje shoda podmětu s přísudkem a kdy je koncovkou, shodnou ve všech rodech, *-i*. Ze slovesných vazeb nalezneme v publikaci např. *pozvat k/na, diagnostikovat*.

V případech příslovcí se dotazy/odpovědi zaměřily na jejich význam - rozdíl mezi příslovečnou spřežkou a vazbu předložky s podstatným jménem (*nablízko – na blízko*), mezi příslovcem a předložkou *namístež*, významem příslovce *bůhvízdarma*. Z předložek byla vysvětleno pronikání předložky *na* či výběr předložek *s/z* v závislosti na pádu podstatného jména. U výkladů problematiky spojek byl tématem jejich význam (*nebo, aniž by*). Při vysvětlení předsouvání předložky před částici (nebo příslovce) jsou uvedeny skupiny částic (modální, měrové...). Částicím se věnuje i dotaz (výklad) o příklonném slovtvorném postfixu *-t'* a *-ž*. *Vid'* je jediné citoslovce, o němž se z knihy dozvídáme více.

Dotazy se týkají i názoru poradny, jestli je vhodné používat určité konstrukce a spojení – např. *bude bývat, bez toho, aniž by*. Dotazy směřují k tvarům určitých slov v těchto celcích, jelikož se jedná o tvary pro tazatele „zvláštní, zarážející“.

4.6.2 Shrnutí

Dotazy adresované jazykové poradně jsou velmi zajímavé a různorodé. Obecně můžeme říci, že se jedná především o slova, která do češtiny nově pronikají a nebo o systémově odvozená slova, která se sice v běžné mluvě některými mluvčími používají, ale většinou (jazykové) společnosti se zdají zvláštní a prozatím je neuznává. Jedná se převážně o jevy z jazykového úzu, nikoliv normy (natož kodifikace). Proto jazykovědci pouze doporučují užití určitého (jiného) jazykového prostředku – své (celkem obsáhlé) odpovědi opírají o analogické výrazy/tvary a data z Českého národního korpusu.

Obsah knihy je velmi pestrý. Často se jedná skutečně o „jazykové perličky“. Většina tazatelů nad jazykem přemýšlí hlouběji a pracuje s odbornou literaturou. Právě především oni jsou, dle mého názoru, vzhledem k náročnosti v knize objasněných jazykových (řečových) jevů předpokládanými čtenáři knižního vydání „dotazů týdne“. Širší laickou veřejností takový způsob popularizace, dle mého názoru, natolik neosloví, už jen proto, že lingvisté citují či parafrázuji odborné kodifikační a normativní publikace. Snaží se pouze odpovědět na dotaz - vyřešit problém, který tazatelé nastolili, nikoliv pojmout výklad „zábavnou“ formou jako je tomu například u jazykových koutků.

4.7 VYHODNOCENÍ DAT ZÍSKANÝCH PODROBNOU ANALÝZOU

Na základě analýzy jednotlivých příruček můžeme konstatovat, že pojetí výkladu a hloubka vzhledu do problematiky (nejen morfologie) se v jednotlivých příručkách liší. Důležitým objektivním stylovým činitelem je čtenář. Autoři formulují text jinak pro laiky, jinak pro čtenáře s hlubším zájmem o jazyk či o odborníky z jiných (vědních) oborů. Předpokládaná charakteristika čtenářů také ovlivňuje obsah – výběr jevů z jednotlivých jazykových disciplín. V příručce určené pro další autory popularizačních komunikátů nalzáme například vysvětlení autorského plurálu, tedy prostředku, který ve svých textech jistě užijí na rozdíl od komunikátů vytvořených laiky – pro ně zase autoři (jiných příruček) vybírají jevy, se kterými se setkáváme v běžné komunikaci a především v komunikátech veřejných, ve kterých jsou požadovány spisovné jazykové prostředky.

Výklady o tvarech slov jsou v některých případech pouhé seznamy (správných a chybných variant). Takové deskriptivní výklady nalzáme v knize J. Hlavsové a P. Sgalla a J. Panevové. Vzhledem k povaze této disciplíny je náročné výklady o formální morfologii „ozvláštnit“, předložit je čtenáři poutavěji. I tak se to ale, dle mého názoru, L. Klimešovi v jazykových koutcích a J. Pechovi v poučkách otce podařilo. Výklady jsou doplněny laskavým humorem.

Popis celého deklinačního paradigmatu není častý – popularizátoři ve většině případů vybírají pouze ty pozice, které jsou „problematické“ z různých důvodů (např. spisovná dubletnost, stylové rozlišení variant). Problém, který uživatelé češtiny často zanedbávají, je její bohatost vyjadřování – variantnost jazykových prostředků (v případě morfologie tvarů slov/koncovek). Z něj poté pramení chyby v podobě volby vzhledem ke komunikační situaci nevhodného jazykového prostředku. Záměrem popularizátorů je především vytříbit jazykové projevy (v širokém pojetí) všech uživatelů jazyka, proto poučují o stratifikaci češtiny.

V současné češtině se stírají rozdíly mezi jednotlivými jazykovými varietami – jazykové prostředky nespisovné pronikají z oblasti do spisovné, z hovorových prostředků se stávají prostředky spisovné kodifikované... Sledujeme demokratizační tendence ve vývoji jazyka, tj. působení běžné mluvy na jazyk spisovný a uplatnění jeho prvků ve spisovné normě. S takovou proměnou souvisí sklony k unifikaci a diferenciaci jazykových prostředků.

V našem tvaroslovném systému je nejvýraznější proces unifikace – tj. zjednodušování a zpravidelňování jednotlivých tvarů. Důsledkem je vznik spisovných (kodifikovaných)

dubletů – starších a novějších tvarů slov. Na takový proces upozorňují popularizační příručky v případě slovesných vzorů (např. pronikání koncovky *-u*: *kryji* – *kryju*) a u vybraných ohebných slov v určité pozici (např. *tří* – *třech*). Tendenci k diferenciaci můžeme sledovat například u stylově vyšších a nižších variant (např. koncovky 1. pádu substantiv rodu mužského životného *-i*, *-é*, *-ové*: stylově vyšší *-é*, *-ové* (*astronauté*, *vnukové*), které jsou někdy až knižní, vedle neutrálního *-i* (*astronauti*, *vnuci*), typického pro hovorovou češtinu). Čtenáři po vysvětlení stratifikace národního jazyka (popř. úzu, normy a kodifikace) a slohové příznakovosti lépe porozumí tomu, proč je ten který prostředek (tvar) vhodný či nikoliv. Popularizátoři nikomu „nevnučují“ kodifikované jazykové prostředky, pouze doporučují. Právě doporučení se výrazně uplatňuje v publikaci *Jsme v češtině doma?*, jelikož na některé dotazy jazykové poradně nelze nalézt (s oporou o odbornou literaturu) jednoznačnou a přesnou odpověď.

Substantiva a verba jsou nejčastějšími slovními druhy, kterým se výklady věnují. Následují další ohebné slovní druhy – zájmena, číslovky a přídavná jména. Popisované jazykové jevy (zejm. z oblasti formální morfologie) jsou z velké části ve všech analyzovaných příručkách totožné. Příručky tak odrážejí tvary slov, jejichž kodifikovanou podobu jsme si úplně neosvojili z různých důvodů – např. výrazy s nádechem knižnosti, jež v běžné mluvě téměř neužívané jako jsou přechodníky, jmenné tvary adjektiv či tvary zájmen *jenž*, *jehož*.

Odborníci prostřednictvím popularizačních příruček upozorňují na různé nepravidelnosti v české flexi, jako např. kolísání mezi vzory (*píseň* a *kost* či *hrad* a *stroj*), nesoulad přirozeného a gramatického rodu (životnosti), pozůstatky duálu, slova vespolečná, homomorfie aj. Věnují se i flexi slov cizích a přejatých, která se různou mírou přizpůsobila českému tvarovému systému – přejala určitý deklinační typ, nebo zůstala nesklonná. Jak jsme si mohli všimnout, skoro ve všech příručkách se vyskytují poznámky k flexi vlastních jmen (zejm. cizího původu).

Z mluvnických kategorií se výklady věnují hlouběji jmennému rodu (v souvislosti s přirozeným rodem a mluvnickou shodou) a číslu (singularita tantum a pluralia tantum), ze slovesných kategorií je nejvíce poznámek věnováno vidu a třídě (vybraným vzorům). Některé příručky (*Jak psát a jak nepsat česky*, *Schůzky s češtinou*, *Výběr z jazykových koutků*) řadí jednotlivé výklady právě dle slovních druhů a mluvnických kategorií, jiné (*Čeština na každý den* a *Jsme v češtině doma?*) nikoliv.

Výklady k formální morfologii jsou současně většinou doplněny poznámkami k funkční morfologii, tj. fungování tvarů slov ve větě, zejména jejich mluvnickými významy.

Popularizátoři ve svých výkladech upozorňují, že občas je snaha užít co nejspisovnější prostředek přehnaná a je tak zvolena chybná (v projevech s požadavkem spisovnosti nepatřičná) varianta, nebo naopak mluvčí používají hovorové či nespisovné prostředky místo spisovných (např. *by jsi si* místo *by sis*).

Četnost výkladů věnujících se morfologii neohebných slovních druhů je velmi nízká. Popularizátoři se ve vybraných publikacích téměř nevěnují částicím a citoslovcím. Předložkám a spojkám věnují výklady o jejich funkci, sémantickém významu a uvádí (chybné) příklady zapojení ve vyšších celcích. Výklady o příslovcích jsou většinou součástí výkladů o přídavných jménech. Větší pozornost je věnována jen příslovečným spřežkám.

5 ZÁVĚR

V této práci jsme se zabývali analýzou výkladů jevů z oblasti formální a funkční morfologie ve vybraných populárně naučných příručkách o češtině. Zjišťovali jsme, jaké jevy se v příručkách vyskytují, jakým způsobem je výklad čtenáři předložen a do jaké hloubky jsou teoretické poznatky představeny.

V teoretické části, která tvoří zhruba třetinu této práce, jsme se věnovali stratifikaci českého národního jazyka. Vymezili jsme pojmy komunikační a jazyková norma, kodifikace, které se spisovným jazykem úzce souvisí, a variantnost (v širším pojetí synonymie) jazykových prostředků. Jedná se o vysvětlení původu „chyb“ v našem vyjadřování. Uživatelé jazyka často opomíjejí, že čeština je mnohvrstevnatá a užití prostředků z jiné vrstvy než ke které komunikát náleží (především pokud je normou spisovná čeština) je často nepatřičné. S tím jsou seznámeni (nebo by alespoň měli být) i čtenáři popularizačních komunikátů.

Stručný výklad o funkčním stylu odborném a zejména populárně naučném vymezuje komunikáty, se kterými v praktické části pracujeme. Oblasti populárně naučné jsme se věnovali podrobněji, seznámili jsme čtenáře s možnostmi popularizace české mluvnice. Dále jsme vymezili, jak se mohou lišit jednotlivé popularizační příručky o českém jazyce.

Podrobnější analýze, při které jsme sledovali výklady o tvarosloví, jsme podrobili 5 populárně naučných publikací. Každá byla jistým způsobem specifická a představovala morfologii jinak – výklady o jazyce se lišily jak po formální stránce, tak i po obsahové. Společným jádrem byly samozřejmě stejné „poznatky“ o jazyce (morfologii), ale lišil se jejich výběr a míra soustředění na detail.

Všechny analyzované příručky reflektovaly uživatelskou praxi – autoři v publikacích často uváděli konkrétní příklady užití chybných (vzhledem k povaze komunikátu nevhodících se) jazykových prostředků (výrazů či tvarů slov). Podstatu chyby ve většině z nich vysvětlili podrobněji.

V jiných výkladech nepracovali s chybou přímo, místo toho se snažili chybě předejít. Seznamovali čtenáře s různými jevy z formální a funkční morfologie, vysvětlovali jejich podstatu, představovali určité úseky deklinačního paradigmatu – soustředili se zejm. na nepravidelnost tvarového systému. Autoři popularizačních příruček také často explicitně připouštěli (v rámci odlehčení výkladů), že čeština je jazyk plný „záلودností“ a výjimek, které potvrzují pravidlo. Je to současně ale také to, co jej činí jedinečným a fascinujícím.

6 RESUMÉ

V diplomové práci „Problematika morfolgie ve vybraných popularizačních příručkách o českém jazyku“ jsme se věnovali zpracování výkladů morfolgických jevů v pěti popularizačních příručkách. Sledovali jsme, jakou formou jsou výklady předloženy a také jaké jevy z oblasti morfolgie popularizátoři do svých knih vybrali.

Nejprve jsme se věnovali stratifikaci českého národního jazyka, definovali jsme pojmy komunikační norma, jazyková norma a kodifikace, které souvisejí se spisovným jazykem. Dále jsme popsali variantnost (synonymii) jazykových prostředků. Vymezili jsme populárně naučný styl a uvedli několik žánrů typických pro tuto oblast. Definovali jsme kritéria, podle kterých můžeme popularizační příručky o češtině kategorizovat. Na základě nich jsme také vybrali oněch pět popularizačních příruček k podrobné analýze.

Příručky jsme nejprve představili jako celek – stručně jsme seznámili čtenáře s jejich obsahem a formou zpracování. Poté jsme se věnovali výkladům problematiky formální a funkční morfolgie. Výklady v jednotlivých příručkách jsme komentovali, porovnávali mezi sebou a také na závěr zhodnotili a získaná data zobecnili. Součástí analýzy morfolgických jevů byly i citace, aby si čtenáři vytvořili lepší představu o obsahu a formě výkladu.

Popularizační příručky reflektovaly současnou (soudobou) řečovou praxi, ve které se stále více uplatňují tendence ke stírání rozdílů mezi jednotlivými jazykovými varietami a běžná mluva, ve které se mísí prostředky spisovné i nespisovné, má na spisovnou češtinu čím dál tím větší vliv. Proměňuje se komunikační norma (jazyková norma) a následně i kodifikace. Jedním z důsledků je vznik spisovných variant (dubletů, tripletů), což pro některé uživatele jazyka představuje jistý problém. V některých případech také vedle sebe existuje spisovná (kodifikovaná) varianta a nespisovná či hovorová varianta, kterou není v některých komunikátech vhodné použít. Lingvisté se tak prostřednictvím popularizačních příruček snaží seznámit čtenáře se spisovnou (kodifikovanou) normou, stylovým rozdílem variantních prostředků, spisovnými synonymy atd. Dalším charakteristickým rysem těchto příruček je, že často pracují s chybou – buď vychází z chyby v konkrétním řečovém projevu, nebo se jí snaží (pomocí výkladu) předcházet.

In diploma thesis “Issues of morphology in chosen Czech language handbooks” I dealt with processing of interpretation of morphological phenomena in five handbooks. I observed the form of how the interpretation is submitted and also which phenomena of morphology has been chosen to the handbooks by its authors.

First, I looked at the stratification of Czech official language, defined terms: communication norm, language norm and codification; which relate to standard language. Then I described synonymy of language resources. I characterized popular scientific style and listed some of the genres typical for this style. I defined the criteria which help us to categorize Czech language handbooks. Based on these criteria I chose the five particular handbooks for detailed analysis.

Handbooks are presented as a whole – I briefly introduced the readers the content and the processing form of the handbooks. Then I focused on the explanation of issue of formal and functional morphology. I commented, compared and evaluated interpretation in each handbook and its results were generalised. Part of analysis of morphology phenomena were also a quotes for reader to create a conception of content and form of explanation more accurately.

Handbooks reflected current speech practice in which the tendency to blur differences between different language varieties is increasingly applied, and common speech, in which resources of standard language and vernacular are blended, has a bigger impact on standard language. The communication (language) norm is transforming as same as the codification. One of the consequences is uprising of standardized version (doublets, triplets) which may be a problem for some of the language users. In some cases there also exist standardized (codified) language and vernacular (which is not appropriate to use in particular communiqés). Linguists are trying to introduce the readers with standardized (codified) language, difference in variant resources, standardized synonyms, etc. through the handbooks. Another characterization of these handbooks is that they very often operate with the error – they either work with the mistake in speech or they try to prevent it through the interpretation.

7 LITERATURA

Odborné tituly

ADAM, Robert. *Morfologie: Příručka k povinnému předmětu bakalářského studia oboru ČJL*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2800-4.

BACHMANNOVÁ, Jarmila, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČECHOVÁ, Marie, Miloš DOKULIL, Zdeněk HLAVSA, Josef HRBÁČEK a Zdeňka HRUŠKOVÁ. *Čeština – řeč a jazyk*. 3. Praha: SPN, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

DANEŠ, František, Miloš DOKULIL, Karel HAUSENBLAS, Alois JEDLIČKA, Jaroslav KUCHAR, Vladimír ŠMILAUER, František VÁHALA a Miloš HELCL. *O češtině pro Čechy*. Praha: Orbis, 1960.

DANEŠ, František. *Jak popularizovat jazykovědu*. In ČMEJRKOVÁ, Světlana, ed. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0589-7. s. 207 – 209.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. Druhé. Praha: SPN, 1986.

HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Stručná mluvnice česká*. 25. Praha: Fortuna, 2000. ISBN 80-7168-555-0.

HAVRÁNEK, Bohuslav a Miloš WEINGART. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932.

HOFFMANNOVÁ, Jana, Jiří HOMOLÁČ, Eliška CHVALOVSKÁ, Lucie JÍLKOVÁ, Petr KADERKA, Petr MAREŠ a Kamila MRÁZKOVÁ. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2566-1.

CHLOUPEK, Jan a kol. *Stylistika češtiny*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-23302-3.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-4973-4.

SVOBODOVÁ, Jana, Diana SVOBODOVÁ a Ivana GEJGUŠOVÁ. *Zdroje a cíle jazykové popularizace*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2010. ISBN 978-80-7368-916-2.

ŠTÍCHA, František a kol.. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

Popularizační příručky

ČERNÁ, Anna a kol. *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia, 2002. ISBN 80-7183-260-X.

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Čeština bez chyb: 333 slov, v nichž se často chybí*. Vimperk: Víkend, 2001. ISBN 80-7222-177-9.

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Čeština na každý den: 365 slov, v nichž se často chybí*. Vimperk: Víkend, 2007. ISBN 978-80-86891-65-8.

HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Opravník omylů v jazyce českém*. Vimperk: Víkend, 2000. ISBN 80-7222-155-8.

KLIMEŠ, Lumír. *Výběr z jazykových koutků*. Plzeň: Fraus, 2007. ISBN 978-80-7238-535-5.

PECH, Jaroslav. *Schůzky s češtinou: aneb Hezky česky: populárně naučná forma pravidel české gramatiky*. Praha: NS Svoboda, 2007. ISBN 978-80-205-0593-4.

PRAVDOVÁ, Markéta, ed. *Jsmo v češtině doma?*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2146-5.

SGALL, Petr a Jarmila PANEVOVÁ. *Jak psát a jak nepsat česky*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0871-5.

Internetové zdroje

ADAM, Robert a kol.. Databáze popularizačních knih o češtině. *Ústav českého jazyka a teorie komunikace: Filosofická fakulta, Univerzita Karlova* [online]. [cit. 2021-6-24]. Dostupné z: <https://ucjtk.ff.cuni.cz/veda-a-vyzkum/databaze-popularizacnich-knih-o-cestine/>

Internetová jazyková příručka [online]. Dostupné z : <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.

KRČMOVÁ, Marie. *Stratifikace současné češtiny*. In *Linguistica ONLINE*. Added: September, 1st 2005. <https://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-012.pdf>. ISSN 1801-5336.